

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Η διάλυση της Βουλής

από το Σύνταγμα του 1975
στην αναθεώρηση του 1986

παρατηρητής

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1986

*Η διάλυση της Βουλής
το Σύνταγμα του 1975 στην αναθεώρηση του 1986*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

*Η διάλυση της Βουλής
το Σύνταγμα του 1975 στην αναθεώρηση του 1986*

παρατηρητής

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1986

Φωτοστοιχειοθεσία-εκτύπωση-βιβλιοδεσία: «Παρατηρητής» Ανώνυμη Εταιρία
εκδόσεων, Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, Θεσσαλονίκη

Κεντρική Διάθεση:

«Παρατηρητής», Αλ. Σταύρου 15, Θεσσαλονίκη, τηλ. 927685

«Παρατηρητής», Διδότου 39, Αθήνα, τηλ. 3600658, 3608527

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διάλυση της βουλής ήταν –όπως έδειξε η σχετική επιστημονική και πολιτική συζήτηση– το κομβικό σημείο του αναθεωρητικού διαβήματος του 1985-86. Η ερμηνευτική προσέγγιση του θεσμού της διάλυσης της Βουλής όπως διαμορφώθηκε με την αναθεώρηση (σε σχέση πάντοτε με την αρχική διατύπωση του Σ. 1975) και τη συνταγματική πρακτική) φωτίζει όχι μόνο τα άρθρα 37, 38 και 41 Σ. αλλά και συνολικά τη λογική και τους στόχους της αναθεώρησης του Συντάγματος.

Η μελέτη αυτή δημοσιεύθηκε στο «Δίκαιο και Πολιτική» (τεύχος 11, 1986, σελ. 5 επ.). Στην παρούσα έκδοση έχει προστεθεί ο πίνακας βιβλιογραφίας. Η τελική επεξεργασία της μελέτης συνέπεσε χρονικά με τη τελευταία φάση προπαρασκευής της αναθεώρησης του Συντάγματος. Η οριστική μορφή των άρθρων 37, 38, και 41 Σ. 1975/1986 δεν αποκλίνει από τα σχέδια και τις τροπολογίες που είχα υπόψη μου· άρα οι παρατηρήσεις μου εξακολουθούν να ισχύουν.

Η συζήτηση στην ολομέλεια της «ΣΤ΄ Αναθεωρητικής Βουλής» γύρω από το θεσμό της διάλυσης περιλαμβάνεται στις σελίδες 3635 επ. των πρακτικών της Α΄ Συνόδου της Δ΄ Περιόδου, ενώ τα ίδια περίπου επιχειρήματα είχαν αναπτυχθεί και στην πρώτη φάση της

διαδικασίας και στην ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή. Παρόλα αυτά οι τελικές τοποθετήσεις των αγορητών των κομμάτων δίνουν μια κωδικοποιημένη εικόνα των εκατέρωθεν αντιλήψεων για το ρόλο του αρχηγού του κράτους και τις σχέσεις μεταξύ Βουλής-Κυβέρνησης-Προέδρου της Δημοκρατίας. Στα επιχειρήματα αυτά παραπέμπω στα οικεία κάθε φορά σημεία.

Απρίλιος 1986

E.B.B.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η διάλυση της Βουλής ως πεδίο έντασης

1. Από τις προπαρασκευαστικές, ήδη, εργασίες του Συντάγματος 1975, η διάλυση της Βουλής αναδείχθηκε ως πεδίο πολιτικής αλλά και Θεωρητικής έντασης¹. Θεωρήθηκε μια από τις κομβικές ρυθμιστικές αρμοδιότητες του Προέδρου της

1. Βλ. κυρίως, Φ. Βεγλερής, Η διαρρύθμιση της εκτελεστικής εξουσίας κατά το σχέδιο του νέου Συντάγματος, ΤοΣ, 1975, σελ. 282 επ. 292 επ. και Αρ. Μάνεσης, η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος, σε Συνταγματική θεωρία και πράξη, 1980, σελ. 593 επ., ιδίως σελ. 609 επ. (=NoB, 1575, σελ. 449 επ.). Την αντίθεση της τότε αντιπολίτευσης συμπυκνώνει ο γενικός εισηγητής της μειοψηφίας στην «Ε' Αναθεωρητική Βουλή», Δ.Θ. Τσάτσος, Γενική εισήγηση μειοψηφίας επί του κυβερνητικού σχεδίου Συντάγματος, ΤοΣ, 1975, σελ. 215 επ. Επίσης βλ. την κοινοβουλευτική συζήτηση, σε: πρακτικά των συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής, 1975, σελ. 171 επ. και επίσημα εστενογραφημένα πρακτικά της ολομέλειας της επιτροπής του Συντάγματος 1975, 1975, ιδίως σελ. 360 επ. Θυμίζω ότι κατά τη συζήτηση του Συντάγματος 1975 στην ολομέλεια της «Ε' Αναθεωρητικής Βουλής» η τότε αντιπολίτευση αποχώρησε στην συνεδρίαση της 21/5/75 πριν ψηφιστούν οι διατάξεις οι σχετικές με τη διάλυση της Βουλής.

Δημοκρατίας. Οι αντιρρήσεις² στόχευαν τότε κυρίως το αρθρ.41 παρ.1 Σ. 1975 που έδινε στον ΠτΔ την αρμοδιότητα να διαλύει τη Βουλή χωρίς προσυπογραφή της κυβέρνησης (αρθρ. 35 παρ.2 περ.ε) και μετά από (απλή) γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, εάν η σύνθεσή της βρισκόταν σε προφανή *δυσαρμονία* προς το λαϊκό αίσθημα ή δεν εξασφάλιζε *κυβερνητική σταθερότητα*.

Τότε, ο θεωρητικός προβληματισμός και ο πολιτικός διάλογος στράφηκαν προς όλο το πλέγμα των προεδρικών αρμοδιοτήτων, κυρίως των νομοθετικών και των ρυθμιστικών. Έτσι, το ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας και πολιτικής πρωτοβουλίας που άφηνε στον ΠτΔ το άρθρο 41 παρ.1 συνδέθηκε με το εξίσου ευρύ περιθώριο που άφηνε στον ΠτΔ η κατά το άρθρο 38 παρ.2 αρμοδιότητά του να παύει την κυβέρνηση και να προβαίνει σε επιλεκτικούς χειρισμούς κατά το διορισμό της κυβέρνησης, όταν στη Βουλή δεν σχηματίζεται «δεδηλωμένη» πλειοψηφία (αρθρ. 37 παρ.4 και 38 παρ.1 εδ.β').

2. Η συνταγματική πρακτική από το 1975 έως το 1985 επιβεβαίωσε την ιδιαίτερη σημασία του θεσμού της διάλυσης της Βουλής³. Το γεγονός πως από όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις (1974, 1977, 1981) αναδείχθηκαν μονοκομματικές πλειοψηφίες κατέστησε ανενεργείς τις αρμοδιότητες του ΠτΔ τις σχετικές με το διορισμό και την παύση της κυβέρνησης⁴

2. Βλ. ιδίως Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 1), σελ. 610/11, Γ. Παπαδημητρίου, η διάλυση της πρώτης μεταδικτατορικής βουλής, 1978, σελ. 25/27, Ν. Ρώτης, Η διάλυση της Βουλής. Παραμορφώσεις του θεσμού στην Ελλάδα, 1980, σελ. 188 επ.

3. Παρακάτω υπό III

4. Βλ. πιο διεξοδικά Ε.Β. Βενιζέλος, Ο χαρακτηρισμός του πολιτεύματος μετά τη

Αντίθετα, γύρω από το θεσμό της διάλυσης της Βουλής δημιουργήθηκαν αρκετές πολιτικές και θεωρητικές εντάσεις ακριβώς επειδή η ύπαρξη αυτοδύναμης μονοκομματικής πλειοψηφίας δεν αρκεί για να αδρανοποιήσει τις σχετικές αρμοδιότητες του αρχηγού του κράτους⁵. Όπως θα δούμε κάπως πιο αναλυτικά παρακάτω⁶ όλες οι διαλύσεις της Βουλής της δεκαετίας αυτής (1977, 1981, 1985) προκάλεσαν αμφισβητήσεις και έθεσαν σημαντικά προβλήματα ερμηνείας των κρισίμων συνταγματικών διατάξεων παρά την σταθερή ύπαρξη αυτοδύναμης μονοκομματικής πλειοψηφίας.

3. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο το γεγονός πως με την υποβολή της πρότασης για αναθεώρηση του Συντάγματος και την κίνηση της σχετικής δικαδικασίας⁷ η διάλυση της Βουλής έγινε και πάλι το σημείο τριβής⁸.

4. Όσα καταγράψαμε ως τώρα συνιστούν, επομένως, επαρκείς επιστημονικές προκλήσεις για μια επισκόπηση του συστήματος διάλυσης της Βουλής που επέλεγε το Σ.1975 και στη συνέχεια για τη σύγκρισή του με το σύστημα που επιλέγει η πρόταση αναθεώρησης του 1985/86.

συνταγματική πρακτική 1975-1985 και την πρόταση για αναθεώρηση, 1985, σελ. 9 επ., ιδίως σελ. 11/12.

5. Ε.Β. Βενιζέλος, ο.π. (υποσ. 4)

6. υπό III.

7. Τα σχετικά κείμενα περιλαμβάνονται στα πρακτικά των συζητήσεων στη Βουλή κατά την πρώτη φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας: Βουλή των Ελλήνων, περίοδος Γ' Προεδρευομένης Δημοκρατίας, πρακτικά των συνεδριάσεων της ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής, αναθεώρησης του Συντάγματος, και της ολομελείας της Βουλής επί της προτάσεως αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος, 1985, ιδίως σελ. 5 επ., 126 επ., 132 επ.

8. Βλ. παρακάτω υποσ. 104 επ.

2. Οι θεωρητικές καταβολές· μία επιλεκτική αναφορά σε θεωρητικά και συγκριτικά στοιχεία.

1. Είναι αλήθεια πως η συζήτηση για τον θεσμό της διάλυσης της Βουλής συνδέθηκε υπό το Σύνταγμα του 1975 κυρίως με τις αρμοδιότητες και τη νομιμοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας⁹. Δεν συνδέθηκε στο βαθμό που θα έπρεπε με τα τυπολογικά χαρακτηριστικά και τις λειτουργικές ανάγκες ενός σύγχρονου κοινοβουλευτικού πολιτεύματος¹⁰. Παρ' όλα αυτά, νομίζω ότι ο σχετικός θεωρητικός προβληματισμός υπολάνθανε στις έντονες αντιδράσεις που συνάντησαν ευθύς εξαρχής οι αντίστοιχες αρμοδιότητες του ΠτΔ. Ας δούμε, λοιπόν, κάπως σχηματικά τις θεωρητικές καταβολές αυτής της συζήτησης, επιμένοντας στα σημεία που έχουν αναλυτικό ενδιαφέρον για τις επιλογές τόσο του Σ.1975 όσο και της πρότασης αναθεώρησης των σχετικών διατάξεων.

2. Το κεντρικό ερώτημα που απασχόλησε τη θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου —περίπου μέχρι την περίοδο του μεσοπολέμου— ως προς τα τυπολογικά χαρακτηριστικά του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος ήταν η σχέση της διάλυσης της Βουλής με την κοινοβουλευτική αρχή¹¹. Το πρόβλημα ήταν αν η διάλυση της Βουλής ως ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας

9. Βλ. όσους αναφέρονται στην υποσ. 1

10. Βλ. αντί άλλων την πρόσφατη διατριβή του Ph. Lauvaux, *La dissolution des assemblées parlementaires*, 1983, ιδίως σελ. 45ε. 341 επ., 400 επ.

11. Βλ. ενδεικτικά P. Lalumière-A. Demichiel, *Le régimes parlementaires Européens*, 1982², σελ. 36 επ., Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 45 επ., επίσης. Π. Τσίρης, *Η λειτουργία του θεσμού της διαλύσεως του κοινοβουλίου στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά κράτη*, ΕΔΔ, 1984, σελ. 182 επ. και του ίδιου, ο θεσμός της διαλύσεως του κοινοβουλίου, 1983, σελ. 13 επ.

είναι αναγκαία θεσμική εξισορρόπηση της εξάρτησης της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Ως εκ τούτου το τελικό πρόβλημα ήταν, αν για τον εννοιολογικό προσδιορισμό του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος αρκούσε η εξάρτηση της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής ή εάν έπρεπε ταυτόχρονα να προβλέπεται και το θεσμικό αντίβαρο της διάλυσης της Βουλής με πράξη της εκτελεστικής εξουσίας¹².

Διαμορφώθηκαν κατά τον τρόπο αυτό δύο θεωρητικές τάσεις: αυτή που θεωρούσε το κοινοβουλευτικό πολίτευμα, πολίτευμα της *θεσμικής ισορροπίας*¹³ και προϋπόθετε ως αναγκαίο τυπολογικό χαρακτηριστικό την ευχέρεια διάλυσης της Βουλής από την εκτελεστική εξουσία και αυτή που θεωρούσε το κοινοβουλευτικό πολίτευμα, πολίτευμα της *εξάρτησης*¹⁴ της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής και δεν απαιτούσε ως αναγκαίο τυπολογικό χαρακτηριστικό την ευχέρεια της διάλυσης της Βουλής από την εκτελεστική εξουσία.

12. βλ. αμέσως παρακάτω υποσ. 13 και 14.

13. Στους εκπροσώπους αυτής της άποψης συγκαταλέγονται κυρίως οι L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, II, 1928¹, ιδίως σελ. 643 επ. J. Barthelemy, *Traité de droit constitutionnel*, 1933, σελ. 685 επ., G. Burdeau, *Le régime parlementaire dans les constitutions européennes d'après-guerres 1932*, ιδίως σελ. 82 επ. Βλ. σύνοψη των απόψεων αυτών από τον R. Capitant, *Régimes Parlementaires*, σε: *Mélanges Carré de Malberg*, 1933, σελ. 3 επ. και πρόσφατα από τον Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 45 επ.

14. Από τους υποστηρικτές της τάσης αυτής βλέπε κυρίως R. Carré de Malberg, *Contribution à la théorie générale de l'état*, I, 1922/1962, σελ. 70 επ., B. Mirkine-Guetzevitch, *Les nouvelles tendances du droit constitutionnel*, R.D.P., 1930 ιδίως σελ. 79 επ. επίσης, M. Duverger, *institutions politiques et droit constitutionnel*, 1978¹⁵, σελ. 171 επ. Από τους νεώτερους βλ. J. C. Colliard, *Les régimes parlementaires contemporains*, 1978, σελ. 18/19. Για τη σχετική συζήτηση βλ. R. Capitant, ο.π. (υποσ. 13) και Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 48 επ.

3. Ιστορική μήτρα της θεωρητικής αυτής διαφωνίας είναι οι κλασικές κοινωνικοπολιτικές ισορροπίες που αποτυπώνει το κοινοβουλευτικό σύστημα¹⁵. Οι ισορροπίες όμως αυτές στοιχίζουν αφενός μεν τον μονάρχη ως πολιτικό εκφραστή των απερχόμενων από το ιστορικό προσκήνιο κοινωνικών δυνάμεων, αφετέρου δε το κοινοβούλιο ως πολιτικό εκφραστή της ανερχόμενης αστικής τάξης. Επομένως ο θεωρητικός αυτός προβληματισμός έχει ως αφετηρία του έναν αρχηγό του κράτους κληρονομικό και εξοπλισμένο ακόμη με ουσιαστικές αρμοδιότητες που εξισορροπούν την πολιτική δύναμη και τις αρμοδιότητες του κοινοβουλίου¹⁶.

Είναι —από την άποψη αυτή— χαρακτηριστικό το γεγονός πως στη Γαλλία οι υποστηρικτές¹⁷ της θεσμικής ισορροπίας ως αναγκαίου τυπολογικού χαρακτηριστικού ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος ομολογούν ως ιστορικό του πρότυπο τον *ορλεανισμό* (1830-1848). Το λεγόμενο και «γνήσιο» ή «αυθεντικό» κοινοβουλευτικό πολίτευμα που είχε ως βασικό χαρακτηριστικό την *διπλή εξάρτηση* της κυβέρνησης: και από την εμπιστοσύνη της Βουλής αλλά και από την εμπιστοσύνη του αρχηγού του κράτους¹⁸.

15. Αντί πολλών, βλ. P. Lalumiere-A. Demichel, ο.π. (υποσ. 11), σελ. 47 επ.

16. Βλ. για τις ιστορικές αφετηρίες του θεσμού της διάλυσης της βουλής αντί άλλων J. Velu, *La dissolution du parlement*, 1966, σελ. 235 επ., 257 επ., B. Markesinis, *Theory and practice of dissolution of parliament*, 1972, σελ. 64 επ., Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 60 επ., 76 επ.

17. υποσ. 13

18. Για την ιστορική εξέλιξη του ορλεανισμού βλ. τελείως ενδεικτικά, P. Lalumiere-A. Demichel, ο.π. (υποσ. 11), σελ. 52 επ.δ και M. Troper, *La separation de pouvoirs et l'histoire constitutionnelle francaise*, σελ. 72 επ. Για τη θέση της διάλυσης της Βουλής μέσα σ' αυτό το θεσμικό πλαίσιο, βλ. κυρίως P. Albertini, *Le droit de dissolution et les systemes constitutionnels francais*, 1977, σελ. 17 επ., 50 επ. 273 επ.

4. Η θεωρητική αυτή συζήτηση διαρρυνύεται ούτως ή άλλως από την ίδια την εξέλιξη των θεσμών του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος στα διάφορα κράτη του ευρωπαϊκού χώρου. Η εξέλιξη αυτή εμφανίζει μια τεράστια πολυτυπία λόγων διάλυσης της Βουλής και οργάνων αρμόδιων για τη διάλυση της Βουλής¹⁹.

5. Έτσι, ήδη από το μεσοπόλεμο, η συζήτηση γύρω από τη διάλυση της Βουλής αλλάζει βάση. Το κύριο πρόβλημα δεν είναι η σημασία της για την τυπολογική καθαρότητα του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, αλλά ο προσδιορισμός του οργάνου που είναι αρμόδιο και ο βαθμός τυποποίησης (άρα και οριοθέτησης) των λόγων διάλυσης της Βουλής²⁰.

Στα πρώιμα κοινοβουλευτικά συντάγματα²¹, μοναρχικής καταγωγής, οι καίριες ρυθμιστικές αρμοδιότητες ανατίθενται στον αρχηγό του κράτους με εξαιρετικά γενικές διατυπώσεις: «Ο βασιλεύς διαλύει την Βουλήν»²² ²³. Η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων αυτών και η ένταξή τους στο κοινοβουλευτικό σύστημα γίνεται μέσω του θεσμού της *προσυπογραφής*²⁴ που μετατρέπει τις

19. Βλ. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 55.

20. Βλ. και πάλι Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 57 ε.π., 251 ε.π.

21. Βλ. κυρίως J. velu, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 279 επ.

22. Αυτή ήταν και η διατύπωση του ελληνικού Σ. 1864/1911/1952(αρθρ. 31).

23. Κατά το άρθρο 37Σ: 1864/1911/1952 «Ο βασιλεύς συγκαλεί τακτικώς άπαξ του έτους την βουλήν, εκτάκτως δε οσάκις του κρίνει εύλογον, κηρύττει αυτοπροσώπως ή δι' αντιπροσώπου την έναρξιν και λήξιν εκάστης βουλευτικής συνόδου και έχει το δικαίωμα να διαλύη την Βουλήν, αλλά το περί διαλύσεως διάταγμα προσυπογεγραμμένων υπό του υπουργείου, πρέπει να διαλαμβάνη συγχρόνως και την σύγκλησιν των μεν εκλογέων εντός τεσσσεράκοντα πέντε ημερών της δε βουλής εντός τριών μηνών». Αντίστοιχο είναι το άρθρο 71 του βελγικού Σ. 1831.

24. Βλ. αντί όλων, Αρ. Μάνεσης, Αι εγγυήσεις τирήσεως του Συντάγματος II, 1961/1965, σελ. 466 επ.

σχετικές αρμοδιότητες από ουσιαστικές σε ονομαστικές. Η ουσιαστική αρμοδιότητα είτε μεταφέρεται στην κυβέρνηση είτε οριοθετείται με την υπαγωγή της στην κοινοβουλευτική αρχή και την αρχή της «δεδηλωμένης».

Στα νεότερα συνταγματικά κείμενα, στα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα με αιρετό αρχηγό του κράτους²⁵ οι αρμοδιότητες αυτές είτε τυποποιούνται λεπτομερειακά και υπακούουν σε διαδικαστικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις²⁶ είτε εξαρτώνται από την κυβερνητική προσυπογραφή²⁷.

6. Αρκεί να σημειώσουμε εδώ μια θεωρητική και ιστορική κοινοτυπία: Η *ανάπτυξη του κομματικού φαινομένου*²⁸ ως συνέπεια της καθολικής ψηφοφορίας επέφερε ένα συνολικό μετασχηματισμό των θεσμών της αντιπροσωπευτικής και ιδίως της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας²⁹, μετέβαλε τις θεσμικές ισορροπίες. Οι κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις και ισορροπίες δεν αποτυπώνονται στη σχέση εκτελεστικής νομοθετικής εξουσίας, αλλά στις κομματικές σχέσεις· στη *σχέση κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας-μειοψηφίας*. Κυβέρνηση και κοινοβουλευτική πλειοψηφία στήριξης ή ανοχής της κυβέρνησης, λειτουργούν ως ενιαίος πολιτικός μηχανισμός³⁰. Η πασίδηλη αυτή εξέλιξη

25. Βλ. και πάλι J. Velu, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 409 επ.

26. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 251 επ.

27. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 140 επ.

28. Βλ. ενδεικτικά R.G. Schwartzberg, *Sociologie politique*, 1977³, σελ. 497 επ. (Ελληνική μεταφρ.: Πολιτική κοινωνιολογία, τομ. II, 1984, σελ. 220 επ.).

29. Από την πρόσφατη βιβλιογραφία βλ. D. Tsatsos-M. Morlok, *Parteienrecht*, 1982 σελ. 159 επ. V. Bogdanov, *Multi-party politics and the constitution*, 1983, σελ. 83 επ., 118 επ., 138 επ., 170 επ.

30. Βλ. αντί άλλων J.C. Colliard ο.π. (υποσ. 14), σελ. 238.

επηρέασε βαθύτατα και το θεσμό της διάλυσης της Βουλής: *Η κοινοβουλευτική αρχή εξάρτηση της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής έχει ως «αυτόματη» συνέπεια τη δυνατότητα της κυβέρνησης (της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας στήριξης ή ανοχής της κυβέρνησης) να προκαλεί διάλυση της Βουλής. Εφόσον η κοινοβουλευτική πλειοψηφία αρνείται να στηρίζει ή να ανεχθεί άλλη κυβέρνηση, μόνη λύση είναι η διάλυση της Βουλής· διαφορετικά θα είχαμε κάμψη της κοινοβουλευτικής αρχής*³¹.

Η «κυβερνητική», επομένως, διάλυση της Βουλής είναι αυτονόητη και δεδομένη. Οι λύσεις που τυποποιούνται στα διάφορα συνταγματικά κείμενα κινούνται ανάμεσα στην άμεση «κυβερνητική» διάλυση με τη μορφή συνθήως κυβερνητικής εισήγησης που αποδέχεται υποχρεωτικά ο αρχηγός του κράτους και στην έμμεση που μεθοδεύεται με πολλούς και διάφορους τρόπους: Παραίτηση της κυβέρνησης, τεχνητή καταψήφιση κυβέρνησης που διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής κ.ο.κ.

Στις δύο ακραίες λύσεις αντιστοιχούν δύο εξίσου ενδιαφέροντα παραδείγματα: Η «άμεση» κυβερνητική διάλυση στη Βρετανία³² και η διάλυση με τεχνητή καταψήφιση στην ομοσπονδιακή Γερμανία³³ όχι, βέβαια, ως ρητά προβλεπόμενη αλλά ως συνταγματικά δυνατή λύση όπως απέδειξε και η πρόσφατη εμπειρία (καταψήφιση κυβέρνησης Κολ το 1985),

31. Για την κοινοβουλευτική αρχή στο Σ. 1975 βλ. Γ. Κασιμάτης, Συνταγματικό Δίκαιο Ια, 1980, σελ. 563 επ., Δ.Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο Ι, 1982, σελ. 136 επ. Βλ. γενικότερα P. Pactet, L' évolution contemporaine de la responsabilité gouvernementale dans les démocraties pluralistes, σε: Mélanges G. Burdeau, 1977, σελ. 19 επ.

32. Βλ. κυρίως, Β. Markesinis, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 19 επ. και συγκεκριμένα στοιχεία, σελ. 242 επ.

33. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 267 επ.

παρά τις πολιτικές και δικαστικές αμφισβητήσεις που προκάλεσε³⁴.

7. Η προηγούμενη εξέλιξη συντρέχει από την περίοδο του μεσοπολέμου με όλες τις θεσμικές διαρρυθμίσεις που συνθέτουν τη λεγόμενη «εκλογίκευση του κοινοβουλευτισμού»³⁵· αιχμή αυτών των θεσμικών μεταβολών είναι εδώ και πολλές δεκαετίες η μέριμνα για κυβερνητική σταθερότητα³⁶. Η ιδιαίτερη αυτή μέριμνα για κυβερνητική σταθερότητα έχει σοβαρές συνέπειες στη συνταγματική κατάσταση του θεσμού της διάλυσης της Βουλής:

8. *Πρώτον*, η διάλυση της Βουλής σε ορισμένες περιπτώσεις περιορίζεται με ρητές διατάξεις, εφόσον υπάρχει κυβέρνηση που απολαμβάνει της πλειοψηφίας της Βουλής. Ανατρέχω και πάλι στο παράδειγμα της ομοσπονδιακής Γερμανίας και στη μεθόδευση της τεχνητής καταψήφισης για την πρόκληση διάλυσης της Βουλής³⁷.

34. βλ. ενδεικτικά Κ. Ζώρας, Συνταγματική δικαιοσύνη και πολιτική πραγματικότητα (παρατηρήσεις με αφορμή την απόφαση του γερμανικού ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου σχετικά με τη διάλυση της ενάτης ομοσπονδιακής βουλής) ΤοΣ, 1983, σελ. 513 επ. Η απόφαση αυτή —με μειοψηφία τριών μελών— προκάλεσε έντονη θεωρητική συζήτηση. Τα πλήρη κείμενα βλ. σε: EuGRZ, 3:1983, σελ. 62 επ. 85 επ. πρβλ. και Π. Τσίρης, ο.π. (υποσ. 11) σελ. 290 επ.

35. Βλ. τις κλασικές αναλύσεις του B. Mirkine-Guetzevitch, Le régime parlementaire d' après-guerre, σε: Mélanges P. Negulesco, 1935, σελ. 523 επ., του ίδιου, Les nouvelles tendances du droit constitutionnel, 1931.

36. Για την έννοια της κυβερνητικής σταθερότητας βλ. πιο διεξοδικά Ε.Β. Βενιζέλος, ο καθορισμός του εκλογικού συστήματος και των εκλογικών περιφερειών. Τα συνταγματικά όρια, σε: Γ. Αναστασιάδης-Ε. Βενιζέλος-Γ. Κοντογιώργης, το εκλογικό σύστημα 1985, σελ. 41 επ., 53 επ. με τον εκεί υπομνηματισμό.

37. Βλ. υποσ. 34.

9. *Δεύτερον*, η διάλυση της Βουλής συνδέεται στις περισσότερες περιπτώσεις (με ρητές διατάξεις ή ως συνταγματική πρακτική) με την έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας³⁸· με την αδυναμία σχηματισμού βιώσιμης πολυκομματικής ή μονοκομματικής κυβέρνησης πλειοψηφίας ή έστω ανοχής. Ανατρέχω εδώ στο πρόσφορο παράδειγμα της ιταλικής συνταγματικής πρακτικής όπου —με ελάχιστες εξαιρέσεις— η διάλυση της Βουλής συνδέεται με τις ατελέσφορες προσπάθειες συγκρότησης κομματικών συνασπισμών που να διαθέτουν κοινοβουλευτική πλειοψηφία στήριξης ή ανοχής κυβέρνησης³⁹. *Με την έννοια αυτή η διάλυση της Βουλής ανήκει στη ρυθμιστική ευχέρεια των πολιτικών κομμάτων που ή συμπράττουν στο σχηματισμό κυβέρνησης ή προκαλούν διάλυση της Βουλής*⁴⁰.

3. «Κυβερνητική» και «προεδρική» διάλυση

1. Από το ευρύ αυτό φάσμα τύπων διάλυσης της Βουλής εντοπίσαμε ήδη την «κυβερνητική» διάλυση ως παρακολούθημα της κοινοβουλευτικής αρχής. Αυτό αληθεύει πολιτικά και πρακτικά, δεν είναι όμως απόλυτα ακριβές σε επίπεδο συνταγματικών ρυθμίσεων. Είναι αναγκαία κάποια παραπέρα διευκρίνιση.

2. Από το πλήθος των πιθανών τυπολογικών διακρίσεων επιλέγω στο σημείο αυτό την κατά τη γνώμη μου χρηστικότερη για την ανάλυση των εγχώριων ρυθμίσεων. Με κριτήριο, λοιπόν

38. Βλ. αντί άλλων, Ph. Lavanoux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 254 επ.

39. Βλ. ενδεικτικά, P. Lalumière-A. Demichel, ο.π. (υποσ. 11), σελ. 641 επ., 643/4, Ph. Lavanoux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 105 επ., 107/108.

40. Ph. Lavanoux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 405 επ. όπου και ευρύτερος υπομνηματισμός.

το αρμόδιο όργανο⁴¹ στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα συναντάμε δύο τύπους διάλυσης της Βουλής. Αφενός με την «κυβερνητική διάλυση» αφετέρου δε την «προεδρική διάλυση».

3. Υπό τον πρώτο όρο (: κυβερνητική διάλυση) αθροίζονται όλες οι περιπτώσεις διάλυσης που προκαλούνται με την πολιτική πρωτοβουλία της κυβέρνησης και της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που τη στηρίζει ή την ανέχεται. Στις περιπτώσεις αυτές η διάλυση μπορεί να προσλάβει τυπικά τη μορφή πράξης του αρχηγού του κράτους που εκδίδεται είτε α) ύστερα από πρόταση και με προσυπογραφή (δηλαδή με σύμπραξη) της κυβέρνησης· είτε β) χωρίς παρόμοια προσυπογραφή, αλλά υποχρεωτικά εφόσον διαμορφωθούν ορισμένες πολιτικές προϋποθέσεις (π.χ. παραίτηση κυβέρνησης που διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής)⁴².

4. Υπό τον όρο προεδρική διάλυση μπορούν να συγκεντρωθούν όλες οι περιπτώσεις στις οποίες ο αρχηγός του κράτους διαθέτει κάποιο περιθώριο ρυθμιστικών χειρισμών και αναλαμβάνει πολιτικά την πρωτοβουλία της διάλυσης⁴³. Υπό την

41. Βλ. παραπάνω, υποσ. 19, 20.

42. Βλ. υποσ. 27. Κλασικό παράδειγμα «κυβερνητικής» διάλυσης ήταν η διάλυση της Βουλής όπως τον προέβλεπε το γαλλικό Σ. 1946 (IV Δημοκρατία) βλ. σχετικά, P. Albertini, ο.π. (υποσ. 18) σελ. 154 επ., J. Velu, ο.π. (υποσ. 16) σελ. 444 επ. Από τα ισχύοντα Συντάγματα ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει από τη σκοπιά αυτή το ισπανικό Σ. 1978 [βλ. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 185 επ.] καθώς και οι περιπτώσεις της Ιαπωνίας και της Σουηδίας (βλ. τον ίδιο, σελ. 188 επ., 193 επ.).

43. Η «προεδρική» διάλυση είναι στις ημέρες μας χαρακτηριστικό ενός «ημιπροεδρικού» πολιτεύματος. Για το λόγο αυτό ως τυπικό παράδειγμα αναφέρεται η σχετική αρμοδιότητα του Προέδρου της γαλλικής Δημοκρατίας υπό το Σ. 1958/62 (άρθρ. 12) βλ. σχετικά P. Albertini, ο.π. (υποσ. 18) σελ. 120 επ., P. Avril, σε: F. Luchaire-G. Conac, La constitution de la République, 1979, σελ. 318 επ. Για τη σχετική αρμοδιότητα του προέδρου στη Πορτογαλία (όπου

έννοια αυτή ως προεδρική διάλυση της Βουλής νοείται σε τελική ανάλυση μόνο μια *αντιπλειοψηφική*⁴⁴ διάλυση της Βουλής από τον αρχηγό του κράτους. Δηλαδή διάλυση που επέρχεται παρά την ύπαρξη και τη βούληση μιας κυβέρνησης που διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής. Δεν θεωρείται συνεπώς ως προεδρική διάλυση, με την έννοια αυτή, διάλυση που προκαλεί η κυβέρνηση και η πλειοψηφία που τη στηρίζει ή την ανέχεται στη Βουλή και την αποδέχεται ο αρχηγός του κράτους. Ούτε διάλυση με την οποία συμφωνεί η κυβέρνηση που προσυπογράφει τη σχετική πράξη του αρχηγού του κράτους, εφόσον ο αρχηγός του κράτους δεν μπορεί να παύσει την κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής και να διορίσει άλλη κυβέρνηση πρόθυμη να προσυπογράψει τη διάλυση.

5. Στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα που διατηρούν κληρονομικό αρχηγό του κράτους παρόμοια αρμοδιότητά του, από ό,τι γνωρίζω, δεν υφίσταται πλέον. Έτσι είναι θεμιτή η χρήση του όρου «προεδρική» διάλυση για την παρούσα μορφή «αντιπλειοψηφικής διάλυσης».

6. Τέλος, «αντιπλειοψηφική» δεν θεωρείται βέβαια η διάλυση εκείνη που επέρχεται με πρωτοβουλία του αρχηγού του κράτους στα πλαίσια ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, όταν υπάρχει αποδεδειγμένη αδυναμία σχηματισμού κυβέρ-

απαιτείται σύμφωνη γνώμη του συμβουλίου) βλ. J.-C. Colliard, *Sur trois nouveaux régimes parlementaires*, σε: *Itinéraires. Etude en l'honneur de L. Hamon*, 1982 σελ. 131 επ. 140 επ. Από τα ιστορικά προηγούμενα ιδιαίτερη σημασία έχει η διαμόρφωση του θεσμού της διάλυσης στη δημοκρατία της Βαϊμάρης βλ. την παρουσίαση των Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10) σελ. 68 επ., και J. Velu, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 429 επ. Για τη «βασιλική» διάλυση στη διαδρομή της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας βλ. B. Markesinis, ο.π. (υποσ. 16) σελ. 136 επ., N. Ρώτης, ο.π. (υποσ. 2), σελ. 63 επ., 139 επ., 159 επ., 174 επ.

44. Βλ. αντί άλλων Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 356 επ., 361 επ., 422 επ.

νησης που να διαθέτει ή να μπορεί να αποκτήσει την εμπιστοσύνη της Βουλής⁴⁵.

7. Δεν συγκαταλέγω εδώ ούτε τη δυνατότητα του αρχηγού του κράτους να αρνηθεί κυβερνητική πρόταση διάλυσης της Βουλής (αιτιώδη ή αναιτιώδη) γιατί και παρά την άρνησή του η κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής μπορεί να επιβάλει διάλυση σύμφωνα με όσα σημειώσαμε μόλις παραπάνω.⁴⁶

8. Καθαρό παράδειγμα παρόμοιας «αντιπλειοψηφικής» προεδρικής διάλυσης μας προσφέρει —όπως θα δούμε παρακάτω— το άρθρο 41 παρ.1 Σ. 1975. Αν μάλιστα εξαιρέσουμε τη σχετική αρμοδιότητα που αναθέτει το γαλλικό Σύνταγμα του 1958/62 στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στα πλαίσια όμως ενός ημιπροεδρικού πολιτεύματος⁴⁷, το πιο κρίσιμο ιστορικό ομόλογο είναι η αντίστοιχη αρμοδιότητα του αρχηγού του κράτους στη Γερμανία της Βαϊμάρης⁴⁸. Πρέπει μάλιστα να διευκρινιστεί ότι η αρμοδιότητα αυτή του αρχηγού του κράτους εναρμονίζεται στις περισσότερες φορές με τη δυνατότητά του να προβαίνει σε διορισμό κυβέρνησης που δεν απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής και ενδεχομένως να παύει κυβέρνηση που απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής⁴⁹. Στο Σύνταγμα του 1975 ο αρχηγός του κράτους είχε κατά το άρθρο 38 παρ.1 εδ.β' και 2 τόσο τη μία όσο και την άλλη δυνατότητα⁵⁰.

45. Βλ. τη συγκριτική παρουσίαση που κάνει ο Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 285 επ., 288 επ., 363 επ.

46. Βλ. υποσ. 31.

47. υποσ. 43.

48. Βλ. και πάλι υποσ. 43

49. Βλ. τις αναφορές στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης που περιλαμβάνονται στην υποσ. 43.

50. Κατά το άρθρο 38 παρ. 1 και 2 Σ 1975: «1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει των καθηκόντων του τον Πρωθυπουργόν παραιτούμενον, ως και αν

η κυβέρνηση αποδοκιμασθή υπό της Βουλής κατά τα εν άρθρω 84 οριζόμενα. Εις τας περιπτώσεις ταύτας η εντολή σχηματισμού κυβερνήσεως ανατίθεται εις μέλος της Βουλής υποχρεούμενον όπως ζητήση ψήφον εμπιστοσύνης κατά το άρθρον 84, ή εις μέλος ή μη της Βουλής προς άμεσον διάλυσιν αυτής και ενέργειαν εκλογών. 2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να παύση την κυβέρνηση, αφού ακούση την γνώμην του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, εφαρμοζομένου περαιτέρω του β' εδαφίου της προηγουμένης παραγράφου».

II. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975

1. Η βασική επιλογή του Σ.1975

1. Μετά την αναγκαστικά ελλειπτική αυτή αναγωγή στις θεωρητικές καταβολές και την ιστορική εξέλιξη της διάλυσης της Βουλής μπορούμε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στο σύστημα διάλυσης της Βουλής που εισήγαγε το Σύνταγμα του 1975⁵¹. Από την περιγραφή του συστήματος αυτού αναδεικνύονται και τα ερμηνευτικά και λειτουργικά προβλήματα που είχε προφανώς υπόψη της η πρόταση για αναθεώρηση των άρθρων 41, 37 και 38⁵².

51. Βλ. και παραπάνω υποσ. 1, 2.

52. Βλ. παραπάνω υποσ. 7· προσθ. Γ. Κασιμάτης, Η πρόταση του ΠΑΣΟΚ για αναθεώρηση του Συντάγματος σε: Σοσιαλιστική θεωρία και πράξη, 2/85, σελ 18 επ.

2. Η παρουσίαση των σχετικών ρυθμίσεων μπορεί να οργανωθεί με τη βοήθεια δύο τεμνόμενων διακρίσεων που τις θεωρώ εξαιρετικά χρηστικές. Η πρώτη είναι η διάκριση που είδαμε ήδη με βάση το αρμόδιο όργανο ανάμεσα σε «κυβερνητική» και «προεδρική» διάλυση. Η δεύτερη διάκριση έχει ως βάση το δίαυλο μέσω του οποίου μπορούμε να καταλήξουμε σε διάλυση της Βουλής. Κατά τον τρόπο αυτό έχουμε αφενός μεν διάλυση της Βουλής που συνδέεται με τους χειρισμούς διορισμού και παύσης της κυβέρνησης και επέρχεται όταν η διαδικασία σχηματισμού κυβέρνησης αποβαίνει ατελέσφορη (άρθρο 37 παρ.4 και 38 παρ.1 εδ.β')· αφετέρου δε διάλυση της Βουλής επέρχεται ενώ υπάρχει κυβέρνηση που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής (άρθρο 41 παρ.1 και 2)⁵³.

3. Σπεύδω να σημειώσω ότι δεν πρόκειται να μας απασχολήσει εδώ καθόλου η λήξη της βουλευτικής περιόδου που συνεπάγεται (όπως και η διάλυση) την προκήρυξη γενικών εκλογών μέσα σε 30 ημέρες και τη σύγκληση της νέας Βουλής σε σύνοδο μέσα σε άλλες 30 ημέρες⁵⁴. Επίσης αναφέρω απλώς εν παρόδω την μοναδική κατά το Σύνταγμα του 1975 περίπτωση υποχρεωτικής και αυτόματης διάλυσης της Βουλής που προβλέπει το άρθρο 32 παρ.41 εάν και στην τρίτη σχετική ψηφοφορία για εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας δεν συγκεντρωθεί η αναγκαία πλειοψηφία των 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών⁵⁵.

53. Αυτό προβλέπεται ρητά στην περίπτωση του άρθρ. 41 παρ. 2 και υπονοείται στην περίπτωση του άρθρ. 41 παρ. 1, διαφορετικά θα έπρεπε η κυβέρνηση να απαλλαγεί από τα καθήκοντα της κατά το άρθρο 38 παρ. 1 εδ. α' και να κινηθεί η διαδικασία του άρθρ. 38 παρ. 1 εδ. β' Σ. 1985.

54. Άρθρ. 53 παρ. 1 Σ. 1955.

55. Η διάλυση αυτή είναι η μόνη που μπορεί να γίνει και από τον αναπληρωτή του Προέδρου της Δημοκρατίας ο οποίος στερείται γενικώς της αρμοδιότητας διάλυσης της Βουλής (άρθρ. 34 παρ. 1 εδ. β').

4. Το Σύνταγμα, λοιπόν του 1975 προβλέπει και τους δύο *διάλους* που οδηγούν σε διάλυση της Βουλής. *Βασική του δε επιλογή είναι η πρόβλεψη, αλλά η μερική μόνο τυποποίηση τόσο της προεδρικής όσο και της κυβερνητικής διάλυσης.*

5. Το Σύνταγμα του 1975 αναθέτει την τυπική αρμοδιότητα διάλυσης της Βουλής είτε στον ΠτΔ από κοινού με την κυβέρνηση που προτείνει και προσυπογράφει είτε μόνο στον ΠτΔ που ενεργεί αυτοτελώς, χωρίς κυβερνητική *προσυπογραφή*⁵⁶. Η δεύτερη αυτή περίπτωση προβλέπεται μόνο για τη διάλυση λόγω δυσαρμονίας ή έλλειψης κυβερνητικής σταθερότητας (αρθρ.41 παρ.1) καθώς και για την υποχρεωτική διάλυση λόγω αδυναμίας εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας (αρθρ. 34 παρ.4) που ήδη μνημονεύσαμε⁵⁷. Σ' όλες τις άλλες περιπτώσεις η προσυπογραφή είναι αναγκαίο τυπικό στοιχείο του σχετικού ρυθμιστικού Προεδρικού Διατάγματος.

Το σχήμα, όμως, αυτό δεν αποδίδει την πραγματική κατανομή αρμοδιοτήτων· άρα κριτήριο για την διακρίση μεταξύ κυβερνητικής και προεδρικής διάλυσης δεν είναι η ύπαρξη πρότασης ή και προσυπογραφής, αλλά η πολιτική πρωτοβουλία του οργάνου που αποφασίζει και τελικά επιβάλλει τη διάλυση. Υπό την έννοια αυτή —όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω— η διάλυση της Βουλής που προβλεπόταν στα άρθρα 37 παρ.4 και 38 παρ. 1 εδ. β' στα πλαίσια της διαδικασίας διορισμού κυβέρνησης προϋποθέτει ως τυπικό στοιχείο την κυβερνητική προσυπογραφή (αρθρ.35 αρ.1), όμως η προσυπογραφή αυτή θα μπορούσε να προέλθει από κυβέρνηση της προεδρικής επιλογής

56. Άρθρο 35 παρ. 2 περ. ε' Σ. 1975.

57. Μόλις προηγουμένως υποσ. 55.

που θα διοριζόταν για τη διάλυση τελικά της Βουλής και την διεξαγωγή των εκλογών⁵⁸.

Μετά από τις διευκρινίσεις αυτές μπορούμε να δούμε τις δύο βασικές δέσμες ρυθμίσεων που προέβλεπε σχετικά το Σύνταγμα του 1975.

2. Η «προεδρική» διάλυση στο Σ.1975

α. Το άρθρο 41 παρ.1 Σ.1975

1. Η πλέον καθαρή μορφή «προεδρικής» διάλυσης της Βουλής ήταν βέβαια, η προβλεπόμενη στο άρθρο 41 παρ.1 αρμοδιότητα του αρχηγού του κράτους να διαλύει τη Βουλή χωρίς προσυπογραφή και μετά από γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, εάν αυτή βρίσκεται «εν προφανεί δυσαρμονία προς το λαϊκόν αίσθημα ή εάν η σύνθεσις αυτής δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα».

2. Νομίζω ότι περιττεύει να επαναλάβω εδώ τις γνωστές αιτιάσεις⁵⁹ κατά της υπερβολικής αοριστίας των εννοιών που χρησιμοποιεί το αρθρ.41 παρ.1. Ανεξάρτητα από τα ερμηνευτικά κριτήρια που μπορεί να επικαλεσθεί κανείς και από ακραία όρια που μπορεί να τεθούν, γεγονός είναι ότι η διάταξη αυτή ανέθετε στον αρχηγό του κράτους ένα ευρύ περιθώριο πολιτικής πρωτοβουλίας. Πρωτοβουλία γνήσια και ρητά *αντιπλειοψηφική*⁶⁰ στο μέτρο που η διάλυση της Βουλής κατά το άρθρο 41 παρ.1 προϋπόθετε κυβέρνηση που απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της

58. Βλ. αντί άλλων Γ. Αναστασιάδης, Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα, 1981, σελ. 192 επ. 206 επ.

59. Βλ., όσους μνημονεύονται στις υποσ. 1 και 2.

60. Υποσ. 44.

Βουλής· σε περίπτωση άρσης της εμπιστοσύνης της Βουλής ή σε περίπτωση παραίτησης της κυβέρνησης ο ΠτΔ ήταν υποχρεωμένος⁶¹ να προσφύγει στους χειρισμούς του άρθρου 38 παρ.1 εδ.β' τους οποίους θα δούμε αμέσως παρακάτω.

3. Πρέπει, βέβαια, να σημειώσουμε εδώ ότι το άρθρο 41 παρ. 1 ως προς τη δεύτερη εκδοχή του της «έλλειψης κυβερνητικής σταθερότητας» *θα ήταν ενδεχόμενο να εφαρμοστεί και ως υποδοχέας μιας κυβερνητικής κατουσίαν διάλυσης*: όταν η διάλυση και οι εκλογές προκαλούνται από κυβέρνηση μειοψηφίας ή ανοχής ή χαλαρής πλειοψηφίας που προτείνει στον ΠτΔ και αυτός αποδέχεται τη διάλυση της Βουλής λόγω έλλειψης κυβερνητικής σταθερότητας και με στόχο τη διαμόρφωση σαφούς κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας στη νέα Βουλή. Η παρατήρηση αυτή έχει σημασία ενόψει και της νέας διατύπωσης του αρθρ.41 παρ.1.

β. Το άρθρο 38 παρ.1 εδ.βΣ.1975

4. *Η δεύτερη περίπτωση προεδρικής διάλυσης έδρευε στο άρθρο 38 παρ.1 εδ.β⁶²· μπορούσε να ενεργοποιηθεί μόνο στην περίπτωση καταψήφισης, παραίτησης ή παύσης της κυβέρνησης και να οδηγήσει στη διάλυση της Βουλής με τρεις διαφορετικούς τρόπους: εάν δεν σχηματίζεται κοινοβουλευτική πλειοψηφία στήριξης ή ανοχής της κυβέρνησης που διορίζει ο ΠτΔ για να εμφανισθεί ενώπιον της Βουλής· εάν η υπάρχουσα κοινοβουλευτική πλειοψηφία αρνείται να στηρίξει ή να ανεχτεί κυβέρνηση και επιδιώκει τη διεξαγωγή εκλογών· εάν ο ΠτΔ*

61. Το άρθρο 38 παρ. 1 εδ. α' Σ 1975 δεν αφήνει κανένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στον ΠτΔ.

62. Πρβλ. και Π. Τσίρης, ο.π. (υποσ. 11).

αποφασίσει την άμεση διάλυση της Βουλής και διορίσει κυβέρνηση (με κοινοβουλευτικό ή εξωκοινοβουλευτικό πρωθυπουργό) για τον σκοπό αυτό.

5. Βέβαια, το άρθρο 38 παρ. 1 εδ. β' μπορούσε να λειτουργεί παράλληλα και ως μηχανισμός κυβερνητικής διάλυσης, όπως θα δούμε λίγο παρακάτω. Η αμφισημία, όμως, αυτή δεν ακυρώνει τη λειτουργία του ως μηχανισμού προεδρικής διάλυσης.

6. Η συστηματική ερμηνεία των άρθρων 37 και 38 Σ.1975 (ιδίως του αρθρ.37 παρ.1 και του αρθρ. 38 παρ.1 εδ.β') θέτει —πρέπει να τονίσουμε— ένα ισχυρό φραγμό στην «προεδρική» λειτουργία του άρθρου 38 παρ.1 εδ.β': φραγμό που αποδέχτηκε η συνταγματική πρακτική⁶³. Σε περίπτωση που υπάρχει ή διαμορφώνεται δεδηλωμένη πλειοψηφία στην υπό διάλυση Βουλή, η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης κατά το άρθρο 38 παρ.1 εδ.β' πρέπει να ανατεθεί στον αρχηγό ή εκπρόσωπό της, επειδή ο κανόνας του άρθρου 37 παρ. 2 έχει γενική και άκαμπτη εφαρμογή.

7. Δεν καταγράφω στις περιπτώσεις προεδρικής διάλυσης, τη διάλυση που παρακολουθεί τις ατελέσφορες προσπάθειες σχηματισμού κυβέρνησης της εμπιστοσύνης της Βουλής κατά το αρθρ.37 παρ.4 παρότι η σχετική διάταξη άφηνε περιθώρια διάλυσης πριν ενδεχομένως διερευνηθούν διεξοδικά όλες οι πολιτικές δυνατότητες σχηματισμού κυβέρνησης⁶⁴.

3. Η «κυβερνητική» διάλυση στο Σ.1975

1. Το Σύνταγμα του 1975 τυποποίησε σε δύο διαφορετικές κλίμακες τη διάλυση της Βουλής με πρωτοβουλία της

63. Βλ. πιο αναλυτικά αμέσως παρακάτω υπό III 3.

64. Βλ. υποσ. 58.

κυβέρνησης που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Κυβερνητική διάλυση προβλέπεται κατά τρόπο άμεσο στο άρθρο 41 παρ.2 και προϋποθέτει τη συναίνεση του ΠτΔ. Κυβερνητική διάλυση προβλέπεται όμως κατά τρόπο έμμεσο και στο άρθρο 38 παρ.1 εδ.β που είδαμε μόλις παραπάνω και το οποίο ως μηχανισμός διάλυσης μπορούσε να λειτουργήσει είτε με τη συναίνεση του ΠτΔ ως προς την ανάγκη διάλυσης της Βουλής είτε και χωρίς τη συναίνεση αυτή. Πιο αναλυτικά:

α. το άρθρο 41 παρ. 2 Σ. 1975

2. Το άρθρο 41 παρ.2 προβλέπει τη δυνατότητα του ΠτΔ να διαλύει τη Βουλή και την αρμοδιότητα της κυβέρνησης που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής να προτείνει κάτι τέτοιο «προς ανανέωση της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπισθεί εξαιρετικής σημασίας εθνικόν θέμα»⁶⁵.

3. Αφήνω ασχολίαστα τα προβλήματα ερμηνείας και εννοιολογικής οριοθέτησης του «εξαιρετικής σημασίας εθνικού θέματος». Θέλω απλώς να επισημάνω εδώ ότι η γραμματική διατύπωση του άρθρου 41 παρ.2 άφηνε στον ΠτΔ τη δυνατότητα να απορρίψει τυχόν εισήγηση της κυβέρνησης για διάλυση της Βουλής με τη θεματολογική συγκεκριμενοποίηση που επιτάσσει (αντιμετώπιση εθνικού θέματος). Το ενδεχόμενο αυτό δημιουργούσε σημαντικά προβλήματα εναρμόνισης με το άρθρο 82 παρ.1 που αναθέτει στην κυβέρνηση την αρμοδιότητα να χαράσσει την «γενικήν πολιτικήν της χώρας» και άρα να διαπιστώνει και να αξιολογεί την ύπαρξη εθνικών θεμάτων ικανών να προκαλέσουν διάλυση της Βουλής⁶⁶. Ανεξάρτητα

65. Ειδικά για το άρθρο 41 παρ. 2 Σ 1975 βλ. τις αναλύσεις του Γ. Παπαδημητρίου ο.π. (υποσ. 2) σελ. 41 επ.

66. Βλ. υπό το Σ. 1952, Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 24), σελ. 413 επ.

πάντως από αυτό ο βαθμός συμμετοχής του ΠτΔ στη σχετική διαδικασία μπορούσε να στερεί από το άρθρο 41 παρ.2 τον χαρακτήρα της αμειγούς κυβερνητικής διάλυσης της Βουλής.

4. Υπενθυμίζω εδώ και πάλι για λόγους συστηματικούς το ενδεχόμενο να λειτουργήσει το άρθρο 41 παρ.1 ως μηχανισμός κυβερνητικής διάλυσης με πρωτοβουλία κυβέρνησης μειοψηφίας ή χαλαρής πλειοψηφίας που επιδιώκει νέες εκλογές με στόχο την ανάδειξη σαφούς πλειοψηφίας και έρχομαι αμέσως στο άρθρο 38 παρ.1 εδ.β'. Σ.1975.

β. το άρθρο 38 παρ. 1 εδ. β' Σ. 1975

5. Όπως τονίσαμε, στα πλαίσια ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος η κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της πλειοψηφίας της Βουλής μπορεί να επιβάλει τη διάλυση της Βουλής και τη διεξαγωγή εκλογών με πολλές και διάφορες συνταγματικές μεθοδεύσεις που έχουν ως σταθερό άξονα την ίδια την κοινοβουλευτική αρχή· την ανάγκη εξάρτησης της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής⁶⁷. Παρόμοια ευχέρεια έχει, βέβαια, και μία κυβέρνηση μειοψηφίας όταν μέσα από τη Βουλή δεν μπορεί να σχηματισθεί άλλη κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της.

6. Το άρθρο 38 παρ.1, λοιπόν επιτρέπει στην κυβέρνηση της πλειοψηφίας (ή της μειοψηφίας εφόσον δεν σχηματίζεται άλλη πλειοψηφία στηρίξης ή ανοχής κυβέρνησης) να προκαλέσει διάλυση της Βουλής κατά τρόπο *ανατιωδω*· χωρίς την ανάγκη επίκλησης των λόγων του άρθρου 41 παρ. 2.

Η παραίτηση της κυβέρνησης, εφόσον είναι δεδομένη η άρνηση της πλειοψηφία της Βουλής να στηρίξει ή να ανεχτεί άλλη κυβέρνηση,

67. Βλ. και πάλι υποσ. 31.

οδηγεί αναπόφευκτα σε διάλυση της Βουλής. Το μόνο κυμαινόμενο στοιχείο είναι η κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών. Η γραμματική διατύπωση της διάταξης φαίνεται να αφήνει στον ΠτΔ ένα ευρύ περιθώριο επιλογής. Αντίθετα, όπως είδαμε, η συστηματική ερμηνεία των άρθρων 37 παρ.2 και 38 παρ.1 εδ. β' που έγινε αποδεκτή από την πρακτική των αρμόδιων πολιτειακών οργάνων επιβάλλει σε κάθε περίπτωση την ανάθεση της εντολής σχηματισμού κυβέρνησης, στον αρχηγό ή εκπρόσωπο της δεδηλωμένης πλειοψηφίας στην υπό διάλυση Βουλή.

4. Το καίριο πρόβλημα: Η «προεδρική» διάλυση ως αντιπλειοψηφικός χειρισμός

1. Από τη σύντομη αυτή επισκόπηση του συστήματος διάλυσης της Βουλής που οργανώνει το Σύνταγμα του 1975 αναδεικνύονται δύο βασικά συμπεράσματα και ένα καίριο πρόβλημα.

2. Το πρώτο συμπέρασμα είναι η *μερική τυποποίηση* της κυβερνητικής διάλυσης που σ' ένα κοινοβουλευτικό πολίτευμα είναι ούτως ή άλλως αναπόφευκτη: η κυβερνητική διάλυση στεγάζεται στο άρθρο 41 παρ. 2 και πάντως στο άρθρο 38 παρ.1 β'. Κατά το άρθρο 41 παρ. 2 «διασφαλίζεται» και το γεγονός πως η κυβέρνηση που διαλύει τη Βουλή θα είναι και κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών⁶⁸. Η ίδια «διασφάλιση» παρέχεται και από τη συστηματική ερμηνεία του άρθρου 38 παρ. 1 εδ. β' με την αρχή της δεδηλωμένης (αρθρ. 37 παρ. 2) όταν η κυβέρνηση που προκαλεί διάλυση με παραίτησή της διαθέτει την εμπιστοσύνη της απόλυτης πλειοψηφίας της Βουλής.

68. Βλ. και παρακάτω υπο IV. 4.

3. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ταυτόχρονα και το πιο καίριο ερμηνευτικό πρόβλημα όλου αυτού του πλέγματος διατάξεων που εξετάζουμε. Εγκαλεί τη θέση του αρχηγού του κράτους και τις ρυθμιστικές του αρμοδιότητες. Το Σύνταγμα του 1975, κυρίως με το άρθρο 41 παρ.1 αλλά και με τις οριακές διακριτικές ευχέρειες των άρθρων 41 παρ.2 και 38 παρ.1 εδ.β', εξοπλίζει σε τελική ανάλυση τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την αρμοδιότητα διάλυσης της Βουλής. Οι δύο θεματολογικοί περιορισμοί (προφανής δυσαρμονία —έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας)⁶⁹ δηλώνουν με την αοριστία τους πως η σχετική αρμοδιότητα προϋποθέτει ως μόνο κριτήριο την πολιτική εκτίμηση του αρχηγού του κράτους⁷⁰. Διευκρινίζω ότι υπό τον όρο πολιτική εκτίμηση του αρχηγού του κράτους τοποθετώ και την πολιτική σύνεση και την πολιτική μετριοπάθεια ενός Προέδρου της Δημοκρατίας που αντιλαμβάνεται ορθά τον ρυθμιστικό του ρόλο και έχει συνείδηση του συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων.

4. Ας δούμε, λοιπόν, τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της ρυθμιστικής αρμοδιότητας του ΠτΔ· καταρχήν πρόκειται για αρμοδιότητα που ασκείται χωρίς προσυπογραφή της κυβέρνησης⁷¹. Άρα, με βάση τα κλασικά κριτήρια διάκρισης των αρμοδιοτήτων του αρχηγού του κράτους σε ονομαστικές και ουσιαστικές⁷², πρόκειται για αρμοδιότητα ουσιαστική⁷³. Μάλιστα, τα άρθρα 35 παρ. 2, 37 παρ. 3, 38 παρ. 1 εδ. και β' και 41

69. Βλ. και Γ. Παπαδημητρίου, ο.π. (υποσ. 2), σελ. 38 επ.

70. Βλ. υποσ. 1.

71. Άρθρ. 35 παρ. 2 περ. ε' Σ. 1975.

72. Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 24).

73. Βλ. και πάλι την υποσ. 1.

διαχωρίζουν με σαφή τρόπο τις αρμοδιότητες του ΠτΔ τις σχετικές με τη διάλυση της Βουλής σε ασκούμενες με προσυπογραφή και σε ασκούμενες χωρίς προσυπογραφή⁷⁴.

5. Η αντιδιαστολή αυτή θέτει ήδη ένα ερμηνευτικό πρόβλημα. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι άλλο. Το Σύνταγμα του 1975 δεν ακολουθεί την παράδοση της λιτής και υπαινεκτικής διατύπωσης των ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων του αρχηγού του κράτους. Την επιλογή της λιτής διατύπωσης τη συναντάμε όπως είδαμε κυρίως στα μοναρχικής καταγωγής συνταγματικά κείμενα που οργανώνουν πλέον βασιλευόμενες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες (π.χ. Βέλγιο)⁷⁵. Παρόμοια λιτή διατύπωση συναντάμε και σε σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα που εφαρμόζουν, όμως, αδιάσπαστα τον κανόνα της προσυπογραφής (π.χ. Ιταλία)⁷⁶.

6. Το Σύνταγμα του 1975 όπως και πολλά άλλα μεταπολεμικά συνταγματικά κείμενα⁷⁷ τυποποιεί με αρκετά λεπτομερειακές διατάξεις τις ρυθμιστικές αρμοδιότητες του αρχηγού του κράτους· μάλλον, τους βασικούς θεσμούς του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος (:διορισμός/παύση της κυβέρνησης και διάλυση της Βουλής). Η τυποποίηση αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό εκδήλωση της τάσης για διασφάλιση της κυβερνητικής σταθερότητας και είναι ιστορικά ευεξήγητη μια που κεντρικό πρόβλημα των κοινοβουλευτικών πολιτευμάτων

74. Υποσ. 71, 72.

75. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 103 επ., 421 επ., J. Velu, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 9 επ., 40 επ., 120 επ.

76. Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 105 επ., J. Velu, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 413 επ.

77. Π.χ. ο θεμελιώδης Νόμος της Βόννης, το ισπανικό Σύνταγμα του 1978, το πορτογαλικό Σύνταγμα του 1976.

του μεσοπολέμου (στη Γαλλία και κατά την IV Δημοκρατία 1946-58) ήταν η έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας⁷⁸.

Η τυποποίηση, όμως, των θεσμών αυτών συνοδεύεται πάντως στην περίπτωση του Σ. 1975 από μια σαφή κατανομή των συναφών αρμοδιοτήτων μεταξύ ΠτΔ και κυβέρνησης· κατανομή που ανταποκρίνεται και στη διακύμανση του κανόνα της προσυπογραφής.

7. Εδώ είμαι αναγκασμένος να επαναλάβω μερικές αυτονότητες διευκρινίσεις. Η ύπαρξη της σχετικής αρμοδιότητας του ΠτΔ (αρθρ. 41 παρ.1) έχει σημασία επειδή περιλαμβάνει την πιθανότητα να ασκηθεί *αντιπλειοψηφικά*⁷⁹· να οδηγήσει σε διάλυση της Βουλής χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης που διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής. Η καταγραφή της σχετικής αρμοδιότητας στο άρθρο 41 παρ.2 δεν αρκεί, βέβαια, για την άσκηση της. Το Σύνταγμα δεν εξοπλίζει τα διάφορα όργανα με την αναγκαία πολιτική νομιμοποίηση⁸⁰. Αφήνει όμως εκκρεμές το ενδεχόμενο να διαμορφωθεί εκείνη η πολιτική συγκυρία που θα εφοδιάσει τον ΠτΔ με την αναγκαία πολιτική νομιμοποίηση. Η ανασκόπηση της εμπειρίας του 1977 του 1981 και του 1985 είναι ενδιαφέρουσα και γεμάτη με χρήσιμες ερμηνευτικές ενδείξεις⁸¹.

8. Το πρόβλημα της διάλυσης της Βουλής εντοπίζεται

78. βλ. ενδεικτικά, B. Chantebout, *Droit constitutionnel et science politique*, 1982, σελ. 251 επ..

79. Βλ. και Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 1).

80. Βλ. αντί πολλών Γ. Πάσχος, *πολιτική δημοκρατία και κοινωνική εξουσία. Δημοκρατική αρχή και πολιτική νομιμοποίηση*, 1981², σελ. 145 επ., 315 επ., και τον πρόλογο του Αρ. Μάνεση, σελ. 11 επ., (=Συνταγματική θεωρία και πράξη, 1980, σελ. 581 επ.).

81. Βλ. παρακάτω III.

—κατά τη γνώμη μου— στη δυνατότητα αντιπλειοψηφικής διάλυσης με πρωτοβουλία του ΠτΔ, γιατί στην περίπτωση αυτή ο αρχηγός του κράτους *εμπλέκεται* στις σχέσεις κυβερνητικής πλειοψηφίας αντιπολίτευσης και αναγκάζεται να λάβει σαφή θέση υπέρ της μιας ή της άλλης⁸².

Ο κανόνας της προσυπογραφής στις άλλες περιπτώσεις διάλυσης μετατρέπει τις προεδρικές αρμοδιότητες σε ονομαστικές (σύμφωνα με την «κοινοβουλευτική» ερμηνεία των αντίστοιχων διατάξεων) και αποτρέπει την άμεση εμπλοκή του ΠτΔ στην πολιτική ένταση κυβερνητικής πλειοψηφίας-αντιπολίτευσης. Αντίθετα, κατά το άρθρο 42 παρ.1 ο αρχηγός του κράτους αναλαμβάνει μια πολιτική πρωτοβουλία κατά της κυβερνητικής πλειοψηφίας και κατά τεκμήριο η πρωτοβουλία του αυτή θα έχει την αποδοχή της αντιπολίτευσης· όχι αναγκαστικά μιας ενιαίας και ομοιότροπης αντιπολίτευσης αλλά έστω ενός μόνο τμήματός της.

9. Το επιχείρημα που αντιτάσσεται στους παραπάνω συλλογισμούς έχει την αφετηρία του στη δημοκρατική αρχή και το «*διαιτητικό*»⁸³ ρόλο της διάλυσης της Βουλής: Σε κάθε περίπτωση η διάλυση (και κατά το άρθρο 41 παρ.1 Σ. 1975) οδηγεί ενώπιον του Λαού, ενεργοποιεί τη λαϊκή κυριαρχία και παρέχει στο εκλογικό σώμα τη δυνατότητα να άρει μια αντίθεση ή μία εμπλοκή.

10. Θα πρόκειται προφανώς για αντίθεση μεταξύ κυβερνητικής πλειοψηφίας και αντιπολιτευόμενης μειοψηφίας που ο ΠτΔ κρίνει ότι πρέπει να αχθεί ενώπιον του εκλογικού σώματος. Όμως σ' ένα σύγχρονο δημοκρατικό πολίτευμα, σε μία

82. Πιο διεξοδικά Ε.Β. Βενιζέλος, ο.π. (υποσ. 4), σελ. 34 επ., 38 επ., 51 επ.

83. Για τη διαιτητική λειτουργία της διάλυσης βλ. Ph. Lauvaux ο.π. (υποσ. 10), σελ. 83 επ.

κομματική δημοκρατία, η αντίθεση —και συχνά η οξύτατη αντίθεση— μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, μεταξύ κομμάτων είναι δεδομένη και διαρκής. Καταγράφεται σε κάθε εκλογική αναμέτρηση και είναι υπό διαρκή αμφισβήτηση, ακριβώς επειδή η πολιτική νομιμοποίηση δεν είναι μέγεθος στατικό και εφάπαξ καταβαλλόμενο, αλλά μία δυναμική πολιτική σχέση που έχει ανάγκη καθημερινής επιβεβαίωσης. Αν επρόκειτο η αντίθεση αυτή να επιλύεται με διάλυση της Βουλής και προσφυγή στις κάλπες έπρεπε να βρισκόμασταν σε διαρκή εκλογική αναμέτρηση. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η προσφυγή σε εκλογές δεν λειτουργεί ως κολυμβήθρα του Σιλωάμ ικανή να θεραπεύσει διάφορα θεσμικά τραύματα που προκαλούνται από συνταγματικοπολιτικές εντάσεις⁸⁴. Η πορεία προς την διάλυση της Βουλής και τις εκλογές μπορεί να είναι μια πορεία πολιτικά κρίσιμη και τεταμένη που διαμορφώνει το εκλογικό αποτέλεσμα. Το κυριότερο, μπορεί να έχει ως συνέπεια τον επικαθορισμό της προεκλογικής αντιπαράθεσης από μία αντίθεση μεταξύ οργάνων που θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί με μία διαφορετική κατάστρωση των συνταγματικών διατάξεων.

11. Ο αρχηγός του κράτους ήταν στην αρχική φάση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος εξοπλισμένος με την αρμοδιότητα διάλυσης της Βουλής, επειδή η δική του αντίθεση με το κοινοβούλιο αποτύπωνε υπαρκτές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και είχε ανάγκη αναφοράς στο εκλογικό σώμα⁸⁵. Στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα ο αρχηγός του κράτους εμπλέκεται στη διαδικασία διάλυσης της Βουλής ως διεκπεραιωτής της βούλησης των πολιτικών κομμάτων⁸⁶. Αυτό δεν είναι καθόλου

84. Βλ. και Αρ. Μάνεσης, Δίκαιο-Σύνταγμα-Πολιτική, 1983 σελ. 41 επ., 48.

85. Ph. Lauvaux ο.π. (υποσ. 10), σελ. 59 επ.

86. Βλ. υποσ. 40 και 82.

αόριστο ούτε ασαφές. Η βούληση των πολιτικών κομμάτων διαμορφώνεται μέσα στα πλαίσια που θέτουν δύο θεσμοί: Ο διορισμός της κυβέρνησης και η διάλυση της Βουλής.

12. Η εναρμόνιση και η διασταύρωση των δύο αυτών θεσμών επιτρέπει στον αρχηγό του κράτους να διαγνώσει την βούληση των κομμάτων και να παίζει τον πραγματικά ρυθμιστικό του ρόλο. Εννοώ πολύ απλά ότι στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα ο θεσμός της διάλυσης της Βουλής συνδέεται λειτουργικά με τις διαδικασίες διορισμού κυβέρνησης και με το θεσμικό στόχο της κυβερνητικής σταθερότητας. Αν τα πολιτικά κόμματα διαμορφώσουν την αναγκαία πλειοψηφία, σχηματίζουν κυβέρνηση και παραμένουν σ' αυτήν· αν τα πολιτικά κόμματα διαφωνήσουν, αρχίζει νέος κύκλος ρυθμιστικών χειρισμών· αν αυτός αποτύχει ή έχει δεδομένη την αποτυχία του, καταλήγουμε στη διάλυση της Βουλής.

13. Οι πολιτικές δυνατότες σχηματισμού βιώσιμης κυβέρνησης είναι ένα απλό και συγκεκριμένο κριτήριο που οριοθετεί πλήρως την αρμοδιότητα διάλυσης της Βουλής και την μεταβιβάζει κατ'ουσίαν στα πολιτικά κόμματα. Η διάλυση δεν είναι υπό την έννοια αυτή «προεδρική» αλλά «κομματοκρατούμενη»⁸⁷.

14. Ο θεσμικός αυτός μηχανισμός που παρατάσσει και συνδέει τη διάλυση της Βουλής με την ύπαρξη σταθερής κυβέρνησης διασφαλίζεται στο Σύνταγμα του 1975 με τα άρθρα 37 παρ. 4 και 38 παρ. 1 εδ. β' παρά τις αποκλίσεις που υπάρχουν στις διατυπώσεις των δύο διατάξεων.

15. Η πρόσθετη αρμοδιότητα του άρθρου 41 παρ.1

87. Βλ. και πάλι τις υποσ. 40 και 82.

εντούτοις υπάρχει μέσα στο αρχικό κείμενο του Συντάγματος του 1975 και αξιώνει μία ερμηνευτική αξιολόγηση, γιατί τίποτα δεν είναι, βέβαια, τυχαίο ή περιττό μέσα σ' ένα συνταγματικό κείμενο⁸⁸. Νομίζω ότι τις ερμηνευτικές αυτές ενδείξεις μπορούμε να αναζητήσουμε καταρχήν στην εφαρμογή του θεσμού της διάλυσης της Βουλής από το 1975 έως το 1985.

88. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι παρατηρήσεις του J.C. Maestre, *A propos des coutumes et des pratiques constitutionnelles*, R.D.P., 1973, σελ. 1275 και ιδίως 1288 επ.

III. Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ 1977-1985

1. Τα πραγματικά περιστατικά

1. Στα δέκα χρόνια ζωής του Συντάγματος του 1975 ο θεσμός της διάλυσης της Βουλής ενεργοποιήθηκε τρεις φορές: το 1977, το 1981 και το 1985. Και τις τρεις φορές τέθηκαν σημαντικά ερμηνευτικά προβλήματα γύρω από τις διατάξεις των άρθρων 41 παρ.2 (1977-1985) και 38 παρ.1 εδ. β' (1981).

2. Είναι γεγονός ότι στα δέκα αυτά χρόνια δεν έχουμε διάλυση της Βουλής κατά το άρθρο 41 παρ.1. Και οι τρεις διαλύσεις της περιόδου αυτής είναι —σύμφωνα με τα τυπολογικά κριτήρια που προτάξαμε— «κυβερνητικές» διαλύσεις. Η δυνατότητα προεδρικής διάλυσης δεν ασκείται.

3. Εξίσου όμως προφανές είναι και το γεγονός ότι η πολιτική συγκυρία εμφάνιζε σ' όλη αυτή την περίοδο ένα σταθερό χαρακτηριστικό που έχει ήδη τονισθεί κατά κόρον: Την ύπαρξη σταθερής αυτοδύναμης μονοκομματικής πλειοψηφίας που είχε απέναντί της (με εξαίρεση το 1977) μια ισχυρή μείζονα αντιπολίτευση που προσδοκούσε τη δική της ανάδειξη ως αυτοδύναμης μονοκομματικής πλειοψηφίας⁸⁹.

89. Βλ. Ε.Β. Βενιζέλος, ο.π., (υποσ. 4), σελ. 25 επ.

Ταυτόχρονα τα έξι από τα δέκα αυτά χρόνια ο ΠτΔ είχε κοινή πολιτική καταγωγή και εναρμονισμένη πολιτική συμπεριφορά με την κυβέρνηση και την κοινοβουλευτική της πλειοψηφία (περίοδος προεδρίας Κ.Τσάτσου-κυβέρνησης Κ. Καραμανλή και περίοδος προεδρίας Κ.Καραμανλή-κυβέρνησης Γ.Ράλλη). Παρά ταύτα, το 1977 η κυβερνητική διάλυση της Βουλής κατά το άρθρο 41 παρ.2 προκάλεσε έντονες πολιτικές και θεωρητικές αμφισβητήσεις⁹⁰.

4. Τα τέσσερα πάντως τελευταία χρόνια (1981-85: περίοδος προεδρίας Κ.Καραμανλή-κυβέρνησης Α.Παπανδρέου) οι αρμοδιότητες του ΠτΔ οι σχετικές με τη διάλυση της Βουλής έγιναν συχνά το συνταγματικό υπόβαθρο πολλών και διαφόρων πολιτικών πιθανολογήσεων. Αρκεί εδώ να σημειώσουμε ότι κατά την περίοδο αυτή και ενόψει των εκλογών για την ανάδειξη των ελλήνων αντιπροσώπων στη συνέλευση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Ιούνιος 1984) όλος ο πολιτικός προβληματισμός είχε ως άξονα την ενδεχόμενη διάλυση της Βουλής λόγω δυσαρμονίας προς το λαϊκόν αίσθημα: δυσαρμονία που ενδεχομένως να συναγόταν από τα αποτελέσματα των ευρωεκλογών⁹¹.

5. Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι από τις τρεις διαλύσεις αυτής της περιόδου οι δύο (1981,1985) επήλθαν λίγο (το 1981 ελάχιστο) χρόνο πριν τη φυσιολογική λήξη της τετραετούς βουλευτικής περιόδου. Στοιχείο που δεν είναι άμοιρο ερμηνευτικών συνεπειών.

90. Γ. Παπαδημητρίου, ο.π., (υποσ. 2), σελ. 60 επ.

91. Πρβλ. Ε.Β. Βενιζέλος, Η επιρροή του ΕυΚοινΒ στην λειτουργία του ελληνικού πολιτεύματος, σε: Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 1984, σελ. 337 επ., 343 επ.

6. Είναι επομένως, χρήσιμο να δούμε κάπως πιο διεξοδικά τις τρεις διαλύσεις της περιόδου αυτής κατανεμημένες με κριτήρια που θα προσπαθήσω να αποδείξω:

2. Η συνταγματική αμφισβήτηση: 1977

1. Η διάλυση της Βουλής που είχε αναδειχθεί από τις εκλογές του 1974, έγινε, το 1977, κατ' εφαρμογή του άρθρου 41 παρ.2 Σ. Η κυβέρνηση Κ.Καραμανλή που είχε την εμπιστοσύνη της (συντριπτικής τότε) πλειοψηφίας της Βουλής αποφάσισε να προτείνει και ο πρωθυπουργός με επιστολή του πρότεινε προς τον πρόεδρο της Δημοκρατίας τη διάλυση της Βουλής για να ανανεωθεί η λαϊκή εντολή προκειμένου να αντιμετωπισθούν «εξαιρετικής σημασίας εθνικά θέματα». Η κυβέρνηση επικαλέσθηκε την πορεία του κυπριακού, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την επικείμενη ένταξη της χώρας στις ευρωπαϊκές κοινότητες. Ο αρχηγός του κράτους αποδέχθηκε την κυβερνητική πρόταση και διέλυσε τη Βουλή⁹².

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι είχαν προηγηθεί συναντήσεις του πρωθυπουργού με τους αρχηγούς των κομμάτων στους οποίους είχε ανακοινωθεί η πρόθεση της κυβέρνησης να προτείνει διάλυση της Βουλής.

2. Τα ερμηνευτικά προβλήματα τέθηκαν από την στάση των κομμάτων της αντιπολίτευσης που είχαν μεταξύ τους και διαφορετικές πολιτικές εκτιμήσεις ως προς το χρόνο των εκλογών και διαφορετικές αξιολογήσεις της συνταγματικής συμπεριφοράς του ΠτΔ. Η τότε αξιωματική αντιπολίτευση

92. Το χρονικό των εξελίξεων παρουσιάζει ο Γ. Παπαδημητρίου, ο.π. (υποσ. 2), σελ. 60 επ.

(ΕΔΗΚ) θεώρησε τη διάλυση της Βουλής αιφνιδιαστική και πολιτικά απαράδεκτη· θεώρησε καταστρατήγηση του αρθρ.41 παρ.2 την όλη διαδικασία και κάλεσε τον ΠτΔ να ασκήσει ουσιαστικά τις ρυθμιστικές του αρμοδιότητες και να απορρίψει την κυβερνητική πρόταση για διάλυση. Αντίθετα το τότε δεύτερο κόμμα της αντιπολίτευσης (ΠΑΣΟΚ) συμφώνησε με τη διάλυση και τις πρόωρες εκλογές και δεν έθεσε πρόβλημα καταστρατήγησης του άρθρου 41 παρ.2, αν και δήλωσε ότι θα θεωρούσε περισσότερο συνεπή την προσφυγή στη διαδικασία του άρθρου 38 παρ.1 εδ.β' όπως έγινε το 1981: Παραίτηση της κυβέρνησης και διάλυση της Βουλής. Το Κ.Κ.Ε τέλος αρκέστηκε να δηλώσει την διαρκή ετοιμότητά του για τη διεξαγωγή προεκλογικού αγώνα⁹³.

3. Συγκεντρώνω τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του συνταγματικού περιστατικού: Η διάλυση της Βουλής εμφανίζεται ως καθαρά κυβερνητική επιλογή με την οποία συναινεί ο ΠτΔ· η αξιωματική αντιπολίτευση φαίνεται να αντιτάσσεται στη διάλυση της Βουλής και αναγνωρίζει στον αρχηγό του κράτους τη δυνατότητα να απορρίψει την κυβερνητική πρόταση διάλυσης μη εξετάζοντας τη δυνατότητα που πάντως είχε η κυβερνητική πλειοψηφία να επιβάλλει διάλυση της Βουλής με παραίτηση της κυβέρνησης (38 παρ.1 εδ.β'). Το δεύτερο κόμμα της αντιπολίτευσης συναινεί στη διάλυση της Βουλής και θεωρεί γνησιότερη τη διαδικασία της παραίτησης της κυβέρνησης και όχι της αμφισβητούμενης επίκλησης εθνικών θεμάτων. Άλλωστε τα αριθμητικά δεδομένα εμφανίζουν μία αισθητή μείωση της εκλογικής δύναμης και της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας της Νέας Δημοκρατίας μεταξύ 1974 και 1977.

93. Τα σχετικά κείμενα παραθέτει σε παράρτημα ο Γ. Παπαδημητρίου, ο.π. (υποσ. 2), σελ. 131 επ.

4. Βλέπουμε, επομένως, ότι η διάλυση του 1977, η μόνη ουσιαστικά πρόωρη διάλυση αυτής της περιόδου κατέστη πεδίο ερμηνευτικής και πολιτικής έντασης με υπολανθάνον (ή και ρητό συχνά) συνταγματικό επιχείρημα τις σχετικές ρυθμιστικές αρμοδιότητες του αρχηγού του κράτους που θεωρήθηκε ότι κακώς δεν ασκήθηκαν και υποκαταστήθηκαν από τους πρωθυπουργικούς χειρισμούς⁹⁴.

3. Η ερμηνευτική «υστεροβουλία»: 1981

Ι. Η Βουλή του 1977 είχε το προνόμιο να αναδείξει δύο πρωθυπουργούς: τον Κ.Καραμανλή και στη συνέχεια τον Γ.Ράλλη. Ήδη από το σχηματισμό της κυβέρνησης Ράλλη και την εκλογή του Κ.Καραμανλή στην προεδρία της Δημοκρατίας είχε τεθεί ζήτημα πολιτικής νομιμοποίησης του νέου πρωθυπουργού και δυσαρμονίας της Βουλής προς το λαϊκό αίσθημα. Η αξιωματική αντιπολίτευση —με έντονο ρυθμό— ζητούσε την άσκηση της σχετικής αρμοδιότητας του ΠτΔ⁹⁵.

Η βασική ιδιομορφία της διάλυσης του 1981 βρίσκεται στο γεγονός πως έγινε ελάχιστες εβδομάδες πριν από τη φυσιολογική λήξη της τετραετούς περιόδου και ενόψει ακριβώς της λήξης της τετραετίας. Δεν τέθηκε επομένως πρόβλημα κατακυριολεξία πρόωρης διάλυσης στο μέτρο που το *terminus* των εκλογών ήταν με απόκλιση ημερών δεδομένο. Άρα γύρω από την ανάγκη διάλυσης της Βουλής δεν υπήρχε λόγος να διαμορφωθεί ευρεία συναίνεση γιατί ούτως ή άλλως πλησίαζε η λήξη της θητείας της.

94. Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, ο.π. (υποσ. 2), σελ. 97 επ., 102 επ., 103 επ.

95. Για την πορεία προς τις εκλογές του 1981 βλ. το χρονικό του Γ. Αναστασιάδη, σε: Συνταγματικοί θεσμοί και λειτουργία του Πολιτεύματος στην Ελλάδα, 1984, σελ. 211 επ.

3. Εντούτοις το ζήτημα της διάλυσης της Βουλής το 1981 έπαιξε πρωτεύοντα πολιτικό ρόλο και προκάλεσε μία έντονη θεωρητική συζήτηση⁹⁶. Το πρόβλημα, όμως, δεν ήταν η ανάγκη προσφυγής στις εκλογές· αυτή ήταν χρονικά και νομικά δεδομένη. Το κομβικό σημείο ήταν αν η μετάθεση των εκλογών κατά κάποιες εβδομάδες μπορούσε να μεθοδευτεί συνταγματικά με διαπίστωση της φυσιολογικής λήξης της βουλευτικής περιόδου ή αν μόνη συνταγματικά θεμιτή μέθοδος για την μικρή αυτή επίσπευση των εκλογών ήταν η προσφυγή στο θεσμό της (πρόωρης) διάλυσης.

4. Το πρόβλημα αυτό έχει, μία πασίδηλη διάσταση νομικής ακρίβειας και επιβεβαίωσης του κανονιστικού περιεχομένου των αντίστοιχων συνταγματικών διατάξεων⁹⁷. Πίσω όμως, από τη συζήτηση αυτή υπήρχε μία ερμηνευτική «υστεροβουλία» σχετική και πάλι με τις αρμοδιότητες του ΠτΔ: Αν είχαμε (πρόωρη) διάλυση της Βουλής θα ίσχυε βέβαια ο χρονικός περιορισμός του άρθρου 41 παρ.4 σύμφωνα με τον οποίο Βουλή που εκλέγεται μετά από διάλυση της προηγούμενης δεν μπορεί να διαλυθεί επί ένα χρόνο εκτός και αν καταψηφίσει δύο κυβερνήσεις. Αντίθετα, ο περιορισμός αυτός δεν ισχύει σε περίπτωση λήξης της περιόδου της Βουλής.

5. Όλη συνεπώς η συζήτηση είχε ως πραγματικό αντικείμενο τη χρονική οριοθέτηση της δυνατότητας του

96. Από τα θεωρητικά κείμενα που γράφτηκαν ενόψει εκείνης της πολιτικής συγκυρίας βλ. Β. Βολουδάκης, Τα «συνταγματικά τείχη» των εκλογών 1981, σε: επικαιρικά συνταγματικά ζητήματα, 1983, σελ. 73 επ., Γ. Δασκαλάκης, Η διάλυση της Βουλής και η αρχή του ελαχίστου θεσμικού κόστους, σε: Πολιτεία και Λαϊκή Θέληση, 1982, σελ. 89 επ., Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 84), Δ.Θ. Τσάτσος, Η κρίση του πολιτικού λόγου, 1983, σελ. 40 επ.

97. Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 84), σελ. 48.

Προέδρου της Δημοκρατίας να προβεί σε νέα διάλυση, αν στη Βουλή που επρόκειτο να εκλεγεί δεν σχηματιζόταν αυτοδύναμη πλειοψηφία⁹⁸. Η νέα διάλυση θα μπορούσε να μετατρέψει το κόμμα της σχετικής πλειοψηφίας σε απόλυτη πλειοψηφία από την πολιτική πίεσης της ανάγκης για κυβερνητική σταθερότητα. Βέβαια, η ανάδειξη από τις εκλογές του 1981 αυτοδύναμης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας έθεσε τέρμα στη σχετική συζήτηση.

6. Και αυτού, επομένως, του συνταγματικού περιστατικού ιστός είναι οι αρμοδιότητες του αρχηγού του κράτους οι σχετικές με τη διάλυση της Βουλής και η ανάγκη οριοθέτησής τους. Τα προβλήματα, όμως, της διάλυσης του 1981 δεν σταματούν εδώ. Έχουν και μια άλλη εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διάσταση: την εφαρμογή του άρθρου 38 παρ.1 εδ.β'.

7. Το γεγονός πως οι εκλογές ήταν δεδομένες λόγω της επικείμενης λήξης της βουλευτικής περιόδου είχε ήδη ακυρώσει την ευχέρεια της κυβέρνησης να προτείνει και του ΠτΔ να δεχτεί διάλυση της Βουλής για εθνικό θέμα. Η Βουλή είχε εξαντλήσει ουσιαστικά τη θητεία της και οι εκλογές δεν είχαν κανένα έκτακτο ή εξαιρετικό χαρακτήρα. Κατόπιν αυτού οι συνταγματικά θεμιτές λύσεις ήταν δύο: Η διάλυση λόγω δυσαρμονίας με πρωτοβουλία του ΠτΔ (αρθρ.41 παρ.1) και η προσφυγή στη διαδικασία του αρθρ.38 παρ.1 εδ.β' ⁹⁹. Η πρώτη λύση —που προτάθηκε από την αντιπολίτευση— θα ήταν ούτως ή άλλως συνταγματικά προβληματική εφόσον πλησίαζε η λήξη της θητείας της Βουλής και ενείχε ένα «αντιπλειοψηφικό»

98. Βλ. και Ε.Β. Βενιζέλος, Οι χρονικοί περιορισμοί στο Συνταγματικό Δίκαιο, Αρμ. 1981, σελ. 977 επ.

99. Βλ. Αρ. Μάνεσης, ο.π. (υποσ. 84) και Δ.Θ. Τσάτσος, ο.π. (υποσ. 96).

στοιχείο που στη χρονική εκείνη συγκυρία ήταν εξαιρετικά απίθανο να δεχθεί οποιοσδήποτε αρχηγός του κράτους. Έμμενε επομένως ως μόνη λύση αυτή που το ΠΑΣΟΚ είχε προτείνει και το 1977· η προσφυγή στο αρθρ. 38 παρ. 1 εδ. β΄: παραίτηση της κυβέρνησης και διορισμός κυβέρνησης «προς άμεσον διάλυσιν της Βουλής και διενέργειαν εκλογών».

8. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του συνταγματικού περιστατικού είναι εξαιρετικά χρήσιμα και για την ανάλυση της αναθεωρημένης διατύπωσης των άρθρων 38 και 41 παρ.1. Η κυβέρνηση δια του πρωθυπουργού σε επιστολή της προς τον ΠτΔ εξήγησε τους λόγους (κυρίως τεχνικούς) για τους οποίους είναι αναγκαία η επίσπευση των εκλογών. Επίσπευση με την οποία συμφωνούσαν όπως μνημόνευε η πρωθυπουργική επιστολή και τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Για το σκοπό, λοιπόν, αυτόν η κυβέρνηση της δεδηλωμένης εμπιστοσύνης της πλειοψηφίας της Βουλής υπέβαλε την παραίτησή της και εισηγήθηκε τη διάλυση της Βουλής.

9. Στην απαντητική του επιστολή ο ΠτΔ αποδέχθηκε τις πολιτικές εκτιμήσεις της κυβέρνησης, τόνισε το γεγονός της συναίνεσης της αντιπολίτευσης και ανέθεσε την εντολή του σχηματισμού της κυβέρνησης που θα διενεργούσε τις εκλογές στον Γ.Ράλλη ως αρχηγό της δεδηλωμένης πλειοψηφίας στην υπό διάλυση Βουλή. Δέχτηκε με τον τρόπο αυτό, ο ΠτΔ ότι η αρχή της δεδηλωμένης (αρθρ.37 παρ.2) είναι κανόνας γενικής εφαρμογής που οριοθετεί τους χειρισμούς του αρχηγού του κράτους σε κάθε περίπτωση διορισμού κυβέρνησης· ακόμη δηλαδή και στις περιπτώσεις διορισμού κυβέρνησης κατά το αρθρ.38 παρ.1 εδ.β΄ είτε με υποχρέωση εμφάνισης ενώπιον της Βουλής (πράγμα που εδώ περίττενε) είτε προς άμεση διάλυση της Βουλής¹⁰⁰.

100. Βλ. Γ. Αναστασιάδης, ο.π. (υποσ. 95), σελ. 203 επ.

10. Δύο είναι, επομένως, οι ερμηνευτικά χρήσιμες εισφορές της διάλυσης του 1981. Η ανάγκη έμμεσης οριοθέτησης των προεδρικών αρμοδιοτήτων σε σχέση με το πολιτικό ενδεχόμενο να γίνει νέα διάλυση και η αναγνώριση της γενικής εφαρμογής της αρχής της δεδηλωμένης. *Αναγνώριση – αυτό είναι το σημαντικό – που επιτρέπει στην κυβέρνηση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας να προκαλέσει με την παραίτηση της διάλυσης της Βουλής και στη συνέχεια να επαναδιοριστεί και να διενεργήσει αυτή τις εκλογές.*

4. Η «αναγκαστική» συναίνεση: 1985

1. Η τελευταία από τις τρεις διαλύσεις της δεκάχρονης εφαρμογής του Συντάγματος του 1975, αυτή της Βουλής του 1981, έχει επίσης την ιδιομορφία να γειτνιάζει χρονικά (με απόσταση ελάχιστων μηνών) προς τη φυσιολογική λήξη της βουλευτικής περιόδου. Με δεδομένη, λοιπόν, την ανάγκη προσφυγής σε εκλογές, αν μη τι άλλο λόγω της συμπλήρωσης της τετραετίας, η διάλυση του 1985 συγκέντρωσε τη συναίνεση κυβέρνησης και αντιπολίτευσης που ανεξάρτητα από κίνητρα συνέπιπταν στην ανάγκη διεξαγωγής των εκλογών εκείνη τη χρονική περίοδο.

2. Η συνταγματικοπολιτική υπερένταση που είχε προκληθεί με πεδίο την διαδικασία εκλογής του νέου Προέδρου της Δημοκρατίας, την πρόταση αναθεώρησης και εν τέλει την παροδική αμφισβήτηση της νομιμότητας του προέδρου της Δημοκρατίας από την μείζονα αντιπολίτευση¹⁰¹ δεν άφησε χώρο για την αξιολόγηση των χειρισμών που οδήγησαν στη διάλυση

101. Βλ. το χρονικό των εξελίξεων στο ειδικό τεύχος αριθμ. 10 του «Δίκαιο και Πολιτική», (επιμ. Γ. Αναστασιάδης).

της Βουλής. Κοινό ζητούμενο ήταν η άμεση προσφυγή στις κάλπες για την άρση της συνταγματικοπολιτικής διένεξης.

3. Η κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της πλειοψηφίας της Βουλής επέλεξε τη δίοδο του άρθρου 41 παρ.2. Πρότεινε τη διάλυση της Βουλής για την αντιμετώπιση εθνικών θεμάτων εξαιρετικής σημασίας. Τα θέματα την φορά αυτή ήσαν το κυπριακό και η ανάγκη άμεσης ολοκλήρωσης της αναθεώρησης του Συντάγματος. Ο ΠτΔ αποδέχτηκε την πρόταση και διέλυσε τη Βουλή¹⁰².

4. Οι σποραδικές αντιδράσεις —κυρίως μετά τις εκλογές— ως προς τους συνταγματικούς χειρισμούς δεν είχαν ως στόχο αυτή καθαυτή τη δυνατότητα της κυβέρνησης να προσφύγει στη διαδικασία του άρθρου 41 παρ.2. Οι αντιδράσεις αυτές είχαν ως στόχο τα θέματα που υποτίθεται ότι προκάλεσαν τη διάλυση και τα οποία δεν επικαθόρισαν —όπως και το 1977— ούτε την προεκλογική αντιπαράθεση ούτε τα κομματικά προγράμματα ούτε τη σύνθεση της νέας Βουλής.

5. Άλλωστε —το επαναλαμβάνουμε μια ακόμη φορά— η τυχόν ύπαρξη εθνικών θεμάτων και η αξιολόγησή τους ως ικανών να προκαλέσουν διάλυση της Βουλής, πρώτον δεν ελέγχεται δικαστικά και δεύτερον έπρεπε να θεωρηθεί αποκλειστική αρμοδιότητα της υπεύθυνης κυβέρνησης που εισηγείται τη διάλυση ενόψει και του άρθρου 82 παρ.1 που αναθέτει σ' αυτήν την ευθύνη και την αρμοδιότητα για τη χάραξη της γενικής πολιτικής της χώρας¹⁰³. Επομένως, εξ ορισμού δεν μπορεί να αποφευχθεί η καταχρηστική, εικονική ή χαλαρή χρήση της έννοιας «εξαιρετικής σημασίας εθνικών θέμα». Χρήση που έχει ένα αμιγώς πολιτικό χαρακτήρα.

102. Τα σχετικά κείμενα παρατίθενται ο.π. (υποσ. 101).

103. Βλ. υποσ. 66.

5. Σύνοψη της συνταγματικής πρακτικής γύρω από τη διάλυση της Βουλής: 1975-85

1. Από τις παραπάνω καταγραφές πολιτικών γεγονότων και συνταγματικών συμπεριφορών προκύπτουν δύο καίρια ερμηνευτικά συμπεράσματα.

2. *Πρώτον*, η περίοδος 1975-85 αναδεικνύει ως συνταγματικά θεμιτή μορφή κυβερνητικής διάλυσης αυτή που έμμεσα προβλέπει το άρθρο 38 παρ.1 εδ. β' με παραίτηση της κυβέρνησης που διαθέτει την πλειοψηφία της Βουλής. Μάλιστα, η δυνατότητα αυτή συνοδεύεται και με την εξασφάλιση του επαναδιορισμού της ίδιας κυβέρνησης για τη διεξαγωγή των εκλογών, σύμφωνα με την αρχή της δεδηλωμένης.

3. *Δεύτερον*, η περίοδος 1975-85 επιτρέπει την κατάστρωση πολιτικών σχεδιασμών γύρω από τις σχετικές αρμοδιότητες του ΠτΔ. Ο πολιτικός λόγος της εκάστοτε αντιπολίτευσης αναγνωρίζει τη δυνατότητα του ΠτΔ να προβεί σε «αντιπλειοψηφική» διάλυση λόγω δυσαρμονίας κατά το άρθρ.41 παρ.1 και να αρνηθεί διάλυση λόγω εθνικού θέματος κατά το αρθρ.41 παρ.2. Επιπλέον, το γεγονός ότι αναγνωρίζεται η ουσιαστική αρμοδιότητα του ΠτΔ εκδηλώνεται και με την —ορθότατη— εμμονή στη λύση της διάλυσης (και όχι του οξύμορου σχήματος της «πρόωρης» λήξης) το 1981.

4. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι γύρω από τα δύο αυτά σημεία οργανώνεται και η συζήτηση που προκάλεσε η πρόταση αναθεώρησης των άρθρων 41, 38 παρ.1 και 37 Σ.1975¹⁰⁴.

104. Για τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις της πρώτης φάσης της αναθεωρητικής διαδικασίας βλ. υποσ. 7. Επίσης βλ. Ε.Β. Βενιζέλος, Σημειώματα στην εφημερίδα «Τα Νέα» 18-1-86, και 30-1-86, Α. Μανιτάκης, Σημειώματα στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία», 1/86.

IV. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΓΙΑ ΑΝΑΘΕΩ- ΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗ ΔΙΑ- ΛΥΣΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

1. Αυστηρότερη τυποποίηση του θεσμού της διάλυσης της Βουλής

1. Ενόψει αυτών των συγκριτικών, πολιτικών και θεωρητικών δεδομένων η πρόταση αναθεώρησης των άρθρων 41, 38 και 37 που συμπλέκονται και ρυθμίζουν τη διάλυση της Βουλής, ακολουθεί ως βασική επιλογή την *αυστηρότερη τυποποίηση*. Η πρόταση αναθεώρησης τυποποιεί με αρκετά μεγάλη ακρίβεια τόσο την «προεδρική» όσο και την «κυβερνητική» διάλυση και με την τυποποίηση αυτή *οριοθετεί τόσο την προεδρική όσο και την κυβερνητική διάλυση*. Η αυστηρότερη τυποποίηση της «προεδρικής» διάλυσης καταγράφεται στο άρθρο 41 παρ.1, ενώ η αυστηρότερη τυποποίηση της «κυβερνητικής» διάλυσης στα άρθρα 41 παρ.1 και 38 παρ.2.

2. Εξάλλου η πρόταση αναθεώρησης συνδέει κατά τρόπο αμεσότερο και σαφέστερο τη διάλυση της Βουλής με την ύπαρξη όρων κυβερνητικής σταθερότητας: Η επιδίωξη της *κυβερνητικής σταθερότητας* ως λόγος διάλυσης της Βουλής είναι ρητά κατοχυρωμένη στο άρθρο 41 παρ.1 και προφανής στη

διάλυση που προβλέπει το άρθρο 37 παρ. 3 *in fine* και έμμεσα το άρθρο 38 παρ. 1.

3. Τέλος νέο και ερμηνευτικά κρίσιμο στοιχείο που εισάγει η αναθεώρηση είναι η διεξαγωγή των εκλογών από κυβέρνηση «εξ όλων των κομμάτων» ή της «ευρυτέρας δυνατής αποδοχής» με πρωθυπουργό Πρόεδρο ανωτάτου δικαστηρίου, όταν καταλήγουμε σε διάλυση της Βουλής μέσα από ατελέσφορες προσπάθειες σχηματισμού κυβέρνησης (αρθρ. 37 παρ. 3 εδ. γ'). Το ίδιο ισχύει κατά τρόπο ρητό και στην περίπτωση κατά την οποία η διάλυση προκαλείται, όπως θα δούμε, με παραίτηση της κυβέρνησης που έχει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής (αρθρ. 38 παρ. 1 εδ. γ').

2. Η «προεδρική» διάλυση κατά την αναθεωρημένη διατύπωση του άρθρου 41 παρ. 1

1. Το άρθρο 41 παρ. 1 διατηρεί μία περίπτωση «προεδρικής» αντιπλειοψηφικής διάλυσης της Βουλής¹⁰⁵. Όπως συνάγεται, ακόμη και *prima facie*, η διάλυση της Βουλής στην περίπτωση αυτή επέρχεται —με απόφαση του ΠτΔ— *ενώ υπάρχει κυβέρνηση που απολαμβάνει της εμπιστοσύνης (ή της ανοχής) της Βουλής*.

2. Η πρόταση αναθεώρησης καταργεί τη δυνατότητα του

105. Το άρθρ. 41 παρ. 1 όπως διαμορφώθηκε μετά τη συζήτηση στην ολομέλεια της «ΣΤ' Αναθεωρητικής βουλής» έχει ως εξής: «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να διαλύσει την Βουλή εάν καταψηφισθούν παρ' αυτής ή και παραιτηθούν δύο κυβερνήσεις και η σύνθεσις αυτής δεν εξασφαλίζει κυβερνητικήν σταθερότητα. Αι εκλογαί ενεργούνται από την κυβέρνησιν η οποία έχει την εμπιστοσύνην της διαλυομένης Βουλής. Εις πάσαν άλλην περίπτωσιν εφαρμόζεται αναλόγως το τρίτον εδάφιον της παραγράφου 3 του άρθρου 37».

αρχηγού του κράτους να διαλύει τη Βουλή «λόγω προφανούς δυσαρμονίας προς το λαϊκόν αίσθημα»¹⁰⁶. Ταυτόχρονα καταργεί και τη διαδικαστική προϋπόθεση της γνώμης του Συμβουλίου της Δημοκρατίας που ούτως ή άλλως καταργείται ως συνταγματικός θεσμός.

3. Παρ' όλα αυτά, διατηρείται η δυνατότητα διάλυσης για λόγους έλλειψης κυβερνητικής σταθερότητας. Το καινοτομικό στοιχείο της αναθεώρησης είναι η αυστηρότερη νομική οριοθέτηση της έννοιας: μη εξασφάλιση κυβερνητικής σταθερότητας. Η έννοια αυτή υπακούει πλέον σ' ένα συγκεκριμένο και τυπικό κριτήριο που πρέπει να συντρέχει ως αντικειμενική προϋπόθεση: την καταψήφιση ή παραίτηση δύο τουλάχιστον κυβερνήσεων κατά τη διάρκεια της ίδιας βουλευτικής περιόδου.

4. Ήδη η εισαγωγή αυτής της αντικειμενικής προϋπόθεσης παρέχει και ένα αρκετά ασφαλή ερμηνευτικό οδηγό για τον προσδιορισμό της έννοιας κυβερνητική σταθερότητα: Η κυβερνητική σταθερότητα *συνδέεται με την ύπαρξη των αναγκών κοινοβουλευτικών προϋποθέσεων* ενός αριθμού βουλευτών ικανών να διασφαλίσουν την εμπιστοσύνη της Βουλής.

Το άρθρο 41 παρ.1 χρησιμοποιεί επομένως τον όρο κυβερνητική σταθερότητα με την στενή «αριθμητική» έννοια του όρου· σύμφωνα με τους κανόνες της κοινοβουλευτικής αρχής¹⁰⁷. Δεν φαίνεται το αρθρ. 41 παρ.1 να θεωρεί ως κυβερνητική σταθερότητα την ύπαρξη πολιτικών προϋποθέσεων για την αποτελεσματική άσκηση μιας κυβερνητικής πολιτικής. Αυτό προκύπτει και από την αντιδιαστολή μεταξύ

106. Βλ. παραπάνω, II 2 α.

107. Ε. Β. Βενιζέλος, ο.π. (υποσ. 36).

«δυσαρμονίας» (που καταργείται ως διάλυσης λόγος) και «κυβερνητικής σταθερότητας (που οριοθετείται και παραμένει). Η «δυσαρμονία» θα μπορούσε να συμπυκνώσει ως έννοια τις πολιτικές συνθήκες που επιτρέπουν ή αποτρέπουν την άρθρωση και την άσκηση μιας κυβερνητικής πολιτικής. Η διασφάλιση, όμως, κυβερνητικής σταθερότητας υπακούει καταρχήν σε «αριθμητικά» κριτήρια. Αυτά του άρθρου 84 Σ.¹⁰⁸.

5. Βέβαια, αντικειμενική συνθήκη αναγκαία για τη διάλυση κατά το άρθρο 41 παρ.1 είναι η καταψήφιση ή η παραίτηση δύο τουλάχιστον κυβερνήσεων. Είναι, επομένως, ενδεχόμενο η έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας ως πολιτικό μέγεθος και όχι ως αριθμητικό δεδομένο να οδηγήσει μία κυβέρνηση σε παραίτηση· την πρωτοβουλία όμως και την ευθύνη του χειρισμού αυτού θα την έχει το κόμμα ή τα κόμματα που μετέχουν στην κυβέρνηση, όχι ο αρχηγός του κράτους.

6. Από τη νέα κατάστρωση του άρθρου 41 παρ. 1 προκύπτει πως η «προεδρική» διάλυση είναι δυνατή επί των ημερών της τρίτης (ή τέταρτης, κ.ο.κ.) κυβέρνησης που σχηματίζεται μέσα σε μία κοινοβουλευτική περίοδο κατά τα άρθρα 37 και 38· δηλαδή διορίζεται κανονικά με την έκδοση ενός ρυθμιστικού π.δ. για τον διορισμό του πρωθυπουργού και ενός για το διορισμό των υπουργών και υφυπουργών, χωρίς φυσικά, να αρκεί η χορήγηση και η κατάθεση διερευνητικής απλώς εντολής. Περιττεύει να σημειώσω εδώ ότι παραίτηση μπορεί να υποβληθεί και πριν την πάροδο της δεκαπενθήμερης προ-

108. Βλ. και πάλι υποσ. 36.

θεσμίας από την ορκωμοσία του πρωθυπουργού μέσα στην οποία η νέα κυβέρνηση έχει υποχρέωση να εμφανισθεί ενώπιον της Βουλής και να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης (84 παρ.1). Επίσης ως *καταψήφιση* νοείται, τόσο η απόρριψη πρότασης εμπιστοσύνης όσο και η αποδοχή πρότασης δυσπιστίας (αρθρ.84 Σ.)¹⁰⁹.

7. Το άρθρο 41 παρ.1 εναρμονίζεται —κατά την αναθεωρημένη διατύπωσή του— με την κατάργηση της δυνατότητας του ΠτΔ να παύει την κυβέρνηση. *Έτσι, είναι προφανές ότι εφόσον υπάρχει κατά τη στιγμή της διάλυσης κυβέρνηση, που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, οι εκλογές ενεργούνται από αυτήν.* Αυτό διευκρινίζεται ρητά και από το εδάφιο β' του αρθρ. 41 παρ. 1.

8. Στο άρθρο 41 παρ.1 προστέθηκε, όμως, και ένα άλλο εδάφιο που προβλέπει τι ισχύει «εις πάσαν άλλην περίπτωση», δηλαδή εάν δεν υπάρχει κατά τη στιγμή της διάλυσης κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Στην περίπτωση λοιπόν αυτή «εφαρμόζεται αναλόγως το τρίτον εδάφιο της παρ.3 του άρθρου 37», δηλαδή επιδιώκεται ο σχηματισμός «οικουμενικής» κυβέρνησης και στη συνέχεια «υπηρεσιακής» με πρωθυπουργό πρόεδρο ανωτάτου δικαστηρίου για τη διάλυση της Βουλής και τη διεξαγωγή εκλογών. Όμως, *τέτοια άλλη περίπτωση μπορεί να υπάρξει μόνο αν η κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής παραιτηθεί μετά τη διάλυση της Βουλής κατά το αρθρ. 41 παρ.1 από τον ΠτΔ.* Αυτό συμβαίνει γιατί, αν η κυβέρνηση δεν έχει πλέον την εμπιστοσύνη της Βουλής —δηλαδή καταψηφισθεί ή παραιτηθεί— πριν τη διάλυση θα ισχύσει αυτομάτως και υποχρεωτικώς το άρθρο 38 παρ.1 που παραπέμπει το άρθρ.37 και άρα θα οδηγηθούμε σε εκλογές

109. Βλ. σχετικά Γ. Αναστασιάδης, ο.π. (υποσ. 58), σελ. 180 επ.

κατά το αρθρ.37 παρ.3 in fine με οικουμενική ή υπηρεσιακή κυβέρνηση.

9. Τονίσαμε κατά κόρον τον «προεδρικό» χαρακτήρα της διάλυσης σύμφωνα με το αρθρ.41 παρ.1. Αυτό δεν αποκλείει το ενδεχόμενο, η διάταξη αυτή να χρησιμοποιηθεί κάποτε και ως μηχανισμός «κυβερνητικής» διάλυσης. Μία κυβέρνηση μειοψηφίας ή χαλαρής ή ασθενούς πλειοψηφίας μπορεί να προτείνει και ο ΠτΔ να αποδεχθεί τη διάλυση της Βουλής που δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα (εφόσον συντρέχουν οι αντικειμενικές προϋποθέσεις της καταψήφισης ή παραίτησης δύο κυβερνήσεων). Προφανής πολιτικός στόχος ενός παρόμοιου διαβήματος θα ήταν η ανάδειξη ενός νέου συσχετισμού κοινοβουλευτικών δυνάμεων που να διασφαλίζει σταθερή κυβερνητική πλειοψηφία.

Στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για «προεδρική» διάλυση, αλλά μάλλον για «κυβερνητική». Η κυβέρνηση προτείνει διάλυση χωρίς να παραιτείται, ο πρόεδρος αποδέχεται, διαλύει τη Βουλή και η ίδια κυβέρνηση διεξάγει τις εκλογές.

Η πιθανότητα αυτή επισημαίνει ένα γεγονός πασίδηλο στον ευρωπαϊκό χώρο· η διεκδίκηση κυβερνητικής σταθερότητας είναι ο συχνότερος λόγος «κυβερνητικής» διάλυσης στα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα της Ευρώπης¹¹⁰. Με εξασφαλισμένη τη συναίνεση του ΠτΔ αυτό μπορεί πλέον να υπαχθεί στο αρθρ.41 παρ.1. Η δυσκολία έγκειται βέβαια στην ανάγκη καταψήφισης ή παραίτησης δύο προηγούμενων κυβερνήσεων.

10. Σε αντίθεση προς το Σ. 1975, με την αναθεωρημένη διατύπωση των αρθρ. 37 παρ.3 και 38 παρ.1 εδ.β' και γ' (που παραπέμπει στο 37 παρ.3 εδ.γ') οι ρυθμιστικές ευχέρειες του

110. Βλ. την ανασκόπηση του Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10λ, σελ. 285 επ., 421 επ.

ΠτΔ κατά τη διαδικασία διορισμού κυβέρνησης που ενδεχομένως καταλήγει σε διάλυση της Βουλής τυποποιούνται και οριοθετούνται απόλυτα. *Η ατελέσφορη διαδικασία διορισμού νέας κυβέρνησης της εμπιστοσύνης της Βουλής μετά από γενικές εκλογές, καταψήφιση ή παραίτηση οδηγεί αναγκαστικά πλέον σε διάλυση της Βουλής και εκλογές υπό «οικουμενική» ή «υπηρεσιακή» κυβέρνηση (άρθρ.37 παρ.3 εδ.γ' in fine).*¹¹¹

3. Η «κυβερνητική» διάλυση (άρθρ.41 παρ.2 και 38 παρ.1 εδ.β').

1. Οι συνταγματικοί μηχανισμοί που μπορούν να οδηγήσουν σε διάλυση της Βουλής με πρωτοβουλία της κυβέρνησης βρίσκονται στις αναθεωρημένες διατυπώσεις των άρθρων 41 παρ.2 και 38 παρ.1 εδ.β' και γ'. Καταρχήν (θα δούμε κάποιες ελαφρές αποκλίσεις) και οι δύο αυτές περιπτώσεις κυβερνητικής διάλυσης *αφορούν την κυβέρνηση που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής (άρθρ.84 παρ.6)*. Είναι σαφές ότι η κυβέρνηση που καταψηφίζεται (ή παραιτείται) *απαλλάσσεται* αμέσως από τα καθήκοντά της σύμφωνα με το άρθρο 38 παρ.1 που και στην αναθεωρημένη του μορφή δεν αφήνει κανένα σχετικό περιθώριο στον ΠτΔ.

2. Όπως θα δούμε, σε περίπτωση καταψήφισης ή παραίτησης μιας *κυβέρνησης που δεν διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής* είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε διάλυση της Βουλής *μόνο έμμεσα*, με την ατελέσφορη κατάληξη των χειρισμών διορισμού κυβέρνησης που προβλέπει περιοριστικά το άρθρο 37 παρ.2-3.

111. Για το φαινόμενο των λεγομένων «υπηρεσιακών» κυβερνήσεων στην Ελλάδα βλ. Γ. Αναστασιάδης, ο.π. (υποσ. 58), σελ. 192 επ.

3. Η κυβέρνηση, λοιπόν, που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής μπορεί να προκαλέσει διάλυση της Βουλής: *πρώτον*, για την αντιμετώπιση εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας (αρθρ.41 παρ.1)· *δεύτερον* υποβάλλοντας την παραίτησή της (αρθρ. 38 παρ.1).

α. Για την αντιμετώπιση «εθνικού θέματος»

4. Η αναθεωρημένη διατύπωση του αρθρ.41 παρ.2 καθιστά *υποχρεωτική* για τον ΠτΔ την πρόταση της κυβέρνησης που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Η καινοτομία έγκειται —κατά τη γνώμη μου— μόνο στη σαφήνεια της γραμματικής διατύπωσης («διαλύει» αντί «δύναται να διαλύσει»)· Έχω και εγώ την άποψη ότι και υπό την αρχική διατύπωση του αρθρ.41 παρ.2, η πρόταση της κυβέρνησης θα έπρεπε να γίνει υποχρεωτικά δεκτή από τον ΠτΔ, εφόσον η συνταγματική αρμοδιότητα για τη χάραξη της γενικής πολιτικής της χώρας (αρθρ.82 παρ.1) και άρα για τον προσδιορισμό της σοβαρότητας και τον χειρισμό των «εθνικών θεμάτων» ανήκει αποκλειστικά στην κυβέρνηση¹¹². Βέβαια, ιδίως το 1977, υποστηρίχθηκε η αντίθετη άποψη που αναγνώριζε σοβαρή διακριτική ευχέρεια στον ΠτΔ¹¹³. *Υπό την έννοια αυτή, η αναθεώρηση αποσαφηνίζει τις εκατέρωθεν αρμοδιότητες και καθιστά το αρθρ.41 παρ.2 αμιγή μορφή κυβερνητικής διάλυσης.*

112. Το άρθρο 41 παρ. 2 διαμορφώθηκε μετά τη συζήτηση στην ολομέλεια της «Στ' Αναθεωρητικής Βουλής» ως εξής: «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει την Βουλήν προτάσει της τυχούσης ψήφου εμπιστοσύνης Κυβερνήσεως προς ανανέωσιν της Λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπισθή εξαιρετικής σημασίας εθνικόν θέμα. Αποκλείεται η διάλυσις της νέας Βουλής δια το αυτόν θέμα».

113. Βλ. παραπάνω υποσ. 94.

5. Για λόγους οικονομίας της παρούσας μελέτης παρακάμπτουμε εδώ το μόνιμο πρόβλημα της οριοθέτησης της έννοιας «εξαιρετικής σημασίας εθνικό θέμα».

6. Το καίριο χαρακτηριστικό του άρθρου 41 παρ.2 και αρχικά και τώρα είναι το γεγονός πως *κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών είναι η κυβέρνηση που προτείνει τη διάλυση και έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής*.

Εδώ μπορούν να κάνουν την εμφάνισή τους διάφορες οριακές εκδοχές τις οποίες μπορούμε συνοπτικά να εξετάσουμε. Όλες οι οριακές αυτές εκδοχές συνδέονται με την έννοια «της τυχούσης ψήφου εμπιστοσύνης κυβερνήσεως». Είναι προφανές ότι η παροχή ψήφου εμπιστοσύνης ελέγχεται κατά το άρθρο 84 παρ.6. Αρκεί επομένως και η απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων εφόσον δεν είναι μικρότερη από τα 2/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών (120/300)¹¹⁴. Λογικά και ίσως πολιτικά δεν αποκλείεται η πρόταση διάλυσης κατά το άρθρο 41 παρ.2 να προέλθει από κυβέρνηση συνασπισμού ή μειοψηφίας που έχει τύχει ψήφου εμπιστοσύνης, δεν συγκεντρώνει όμως την εμπιστοσύνη όλων των κομμάτων που την στηρίζουν ως προς την ανάγκη διάλυσης για εθνικό θέμα¹¹⁵. Η διαφωνία των κυβερνητικών εταίρων ως προς τη διάλυση μπορεί να εκδηλωθεί τυπικά με δύο τρόπους: *πρώτον* με παραίτηση της κυβέρνησης, οπότε εφαρμόζεται αμέσως το αρθρ.38 παρ.1 και αποκλείεται έτσι η εφαρμογή του αρθρ.41 παρ.2· Ο ΠτΔ δεν εκδίδει το σχετικό διάταγμα. *Δεύτερον*, με αποχώρηση ορισμένων κομμάτων ή βουλευτών από την κυβερνητική πλειοψηφία και την

114. Βλ. Ε.Β. Βενιζέλος, οι κυβερνήσεις μειοψηφίας και η επιστροφή στη «διάκριση των εξουσιών» κατά το Σ. 1975, Σύγχρονα θέματα, 12/1981, σελ. 76 επ. πρβλ. όμως Δ.Θ. Τσάτσος ο.π. (υποσ. 31), σελ. 314 επ.

115. Στο ενδεχόμενο αυτό επιμένει ιδιαίτερα ο Α. Μανιτάκης, ο.π. (υποσ. 104).

ταυτόχρονη θέση ζητήματος εμπιστοσύνης με υποβολή πρότασης δυσπιστίας κατά το άρθρο 84 Σ. Έχω τη γνώμη ότι και στην περίπτωση αυτή ο ΠτΔ είναι υποχρεωμένος να αναμένει την έκβαση της ψηφοφορίας πριν διαλύσει τη Βουλή. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση διασφαλίζεται η πολιτική θέση όλων των κομμάτων ενός κυβερνητικού συνασπισμού ως προς τη διάλυση.

7. Άλλωστε κινούμενοι στο επίπεδο των χειρισμών που μπορεί να κάνει μια κυβέρνηση συνασπισμού πρέπει να τονίσουμε ότι *όλα τα κόμματα του συνασπισμού ανεξάρτητα από το μέγεθός τους, εφόσον είναι απολύτως αναγκαία για το σχηματισμό πλειοψηφίας κατά το άρθρο 84 παρ. 6 μπορούν να προκαλέσουν όποτε θέλουν διάλυση με το μηχανισμό του άρθρου 38 παρ. 1.*

Η «κομματοκρατούμενη» αυτή διάλυση είναι τελικά μια μορφή «κυβερνητικής» διάλυσης που συνδέεται όπως θα δούμε με την αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης (αρθρ.37 παρ.3 εδ. γ')¹¹⁶.

8. Τέλος, στη νέα διατύπωσή του το άρθρο 41 παρ.2 συνοδεύεται από μια *θεματολογική περιοριστική ρήτρα*: Αποκλείεται η διάλυση δύο φορές για το αυτό θέμα. Η ρήτρα αυτή αντικαθιστά τη ρήτρα του τελευταίου εδαφίου του άρθρ.41 παρ.4 Σ.1975 («αποκλείεται η διάλυσις της Βουλής δις δια την αυτήν αιτίαν»). Με τη διευκρίνιση αυτή είναι πλέον σαφές ότι απαγορεύεται η επίκληση του ίδιου εθνικού θέματος (και όχι η εφαρμογή της ίδιας διάταξης για τη διάλυση της Βουλής ούτε η επίκληση των ίδιων πολιτικών λόγων).

9. Η μορφή αυτή κυβερνητικής διάλυσης είναι —δανείζομαι τον όρο από το αστικό δίκαιο— «*αιτιώδης*»· συνδέεται με την επίκληση ενός «εξαιρετικής σημασίας εθνικού θέματος».

¹¹⁶. Βλ. παραπάνω υποσ. 110.

Θεωρητικά παραπέμπει στην λειτουργία της διάλυσης της Βουλής ως υποκατάστατου του δημοψηφίσματος¹¹⁷. Λειτουργία που εφάπτεται με τη θεωρία της εντολής¹¹⁸ η οποία συνδέει τους εκλογείς με τους αντιπροσώπους τους. Άλλωστε οι ίδιες θεματολογικές ρήτρες υπάρχουν και στο θεσμό του δημοψηφίσματος υπό την αρχική και την αναθεωρημένη εκδοχή του (αρθρ.44 παρ.2)¹¹⁹. Η εφαρμογή της αντίστοιχης διάταξης το 1977 και το 1985 απέδειξε ότι το άρθρο 41 παρ.2 στεγάζει μία καθαρή κυβερνητική διάλυση· η πολιτική αντιπαράθεση προσλαμβάνει τις περισσότερες φορές συνολικό χαρακτήρα και δεν επικεντρώνεται σ' ένα συγκεκριμένο θέμα, Χωρίς φυσικά, κάτι τέτοιο να αποκλείεται.

β. Με παραίτηση της Κυβέρνησης

10. «Ανατιώδης» κυβερνητική διάλυση από λόγους καθαρής πολιτικής εκτίμησης που δεν επικαλείται κάποιο εξαιρετικής σημασίας εθνικό θέμα προβλέπεται στο αρθρ.38 παρ.1. Είδαμε ότι, και υπό το Σ.1975, το αρθρ.38 παρ.1 λειτούργησε ως μηχανισμός κυβερνητικής διάλυσης το 1981. Με την αναθεωρημένη διατύπωσή του επέρχονται όμως ορισμένες κρίσιμες μεταβολές.

11. Καταρχήν το νέο αρθρ.38 παρ.1 *δεν μπορεί πλέον να λειτουργήσει ως όχημα μιας «προεδρικής» διάλυσης*· κάτι τέτοιο δεν αποκλειόταν υπό το Σ.1975.

117. Βλ. πιο διεξοδικά Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 211 επ.

118. Βλ. την παρουσίαση του Ph. Lauvaux, ο.π. (υποσ. 10), σελ. 390 επ., και του J. Velu, ο.π. (υποσ. 16), σελ. 361 επ.

119. Η ίδια θεματολογική ρήτρα παραμένει και με την αναθεωρημένη διατύπωση του αρθρ. 44 παρ. 2 εδ. α'.

12. Το αρθρ. 38 παρ.1 μπορεί να λειτουργήσει όμως διαζευτικά ως μηχανισμός κυβερνητικής διάλυσης από κυβέρνηση της απόλυτης (αυτοδύναμης) πλειοψηφίας, αλλά και ως μηχανισμός «κομματοκρατούμενης» διάλυσης όταν αποσυντίθεται ένας κυβερνητικός συνασπισμός και δεν μπορεί να συγκροτηθεί ένας άλλος. Οι δύο περιπτώσεις ρυθμίζονται από το άρθρο 38 παρ.1 με κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις.

13. Όταν η διάλυση προκαλείται με παραίτηση της κυβέρνησης που διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία της Βουλής και πρωθυπουργός είναι ο αρχηγός ή εκπρόσωπος αυτής της πλειοψηφίας, είναι προφανές πως περιττεύει κάθε απόπειρα σχηματισμού νέας κυβέρνησης· άλλωστε κάθε τέτοια απόπειρα θα αποτελούσε κάμψη της αρχής της δεδηλωμένης.

Στην περίπτωση λοιπόν αυτή μόνη λύση —και αυτή τυποποιεί το άρθρ.38 παρ.1 εδ.β'— ¹²⁰ είναι ο σχηματισμός

120. Το άρθρο 38 παρ. 1 όπως διαμορφώθηκε μετά τη συζήτηση στην ολομέλεια της «ΣΤ΄ Αναθεωρητικής Βουλής» έχει ως εξής: «1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει των καθηκόντων της την κυβέρνησιν παραιτουμένην ως και αν η Βουλή αποσύρη την εμπιστοσύνην της κατά το άρθρον 84 παρ. 2. Εις τας περιπτώσεις autάς εφαρμόζονται αναλόγως αι διατάξεις των παραγράφων 2, 3 και 4 του άρθρ. 37. Εάν ο Πρωθυπουργός της παραιτουμένης κυβερνήσεως είναι αρχηγός ή εκπρόσωπος κόμματος διαθέτοντος την απόλυτον πλειοψηφίαν του συνόλου των βουλευτών, εφαρμόζεται αναλόγως η διάταξις του άρθρου 37 παρ. 3 εδ. γ΄». Εξάλλου το άρθρο 37 παρ. 3 εδ. γ΄ έχει ως εξής: «Εάν αι διερευνητικά εντολαί αποβούν ατελέσφοροι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς, επιβεβαιουμένης δε της αδυναμίας σχηματισμού κυβερνήσεως της εμπιστοσύνης της Βουλής, επιδιώκει σχηματισμόν κυβερνήσεως εξ όλων των κομμάτων της Βουλής προς διενέργειαν εκλογών, επί αποτυχίας δε αναθέτει τον σχηματισμόν κυβερνήσεως της ευρύτερας δυνατής αποδοχής προς διενέργειαν εκλογών εις τον Πρόεδρον του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου και διαλύει την Βουλήν».

εκλογικής κυβέρνησης «οικουμενικής» ή «υπηρεσιακής» με πρωθυπουργό έναν πρόεδρο ανωτάτου δικαστηρίου, η διάλυση της Βουλής και η διεξαγωγή εκλογών. Με τον τρόπο αυτό το αρθρ.38 παρ.1 εδ.βαποκλίνει, βέβαια, από την αρχή της δεδηλωμένης, όταν πρόκειται να διορισθεί κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών. Δηλαδή ακολουθεί την αντίθετη επιλογή από αυτή που ακολούθησε η πρακτική του 1981.

14. Η ρύθμιση είναι κάπως διαφορετική όταν παραιτείται κυβέρνηση στην οποία πρωθυπουργός *δεν είναι* ο αρχηγός ή εκπρόσωπος της απόλυτης πλειοψηφίας ακόμη και αν η απόλυτη πλειοψηφία στήριζε ή ανεχόταν την κυβέρνηση αυτή που είχε άλλον πρωθυπουργό. Στην περίπτωση αυτή θα ισχύσει ότι ισχύει και στην καταψήφιση. Ο ΠτΔ προβαίνει σ' όλους τους τυποποιημένους χειρισμούς που οδηγούν σε σχηματισμό νέας κυβέρνησης κατά το αρθρ.37 παρ.2 και 3. Κατάληξη των χειρισμών αυτών είναι είτε ο διορισμός κυβέρνησης που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής είτε η διάλυση της Βουλής και η διεξαγωγή εκλογών από «οικουμενική» ή «υπηρεσιακή» κυβέρνηση.

15. *Επομένως οι δύο μορφές κυβερνητικής διάλυσης η «αιτιώδης» του αρθρ.41 παρ.2 και η «αναιτιώδης» του αρθρ.38 παρ.1 διαφοροποιούνται ως προς την κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών. Σημείο στο οποίο πρέπει να επιμείνουμε.*

4. Η Κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών.

1. Στο νέο σύστημα διάλυσης της Βουλής που συγκροτείται από τα άρθρα 37,38 και 41 κομβικό πρόβλημα είναι η κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών. Για πρώτη φορά το ζήτημα αυτό αντιμετωπίζεται με ειδικές και ρητές ρυθμίσεις (αρθρ.38 παρ.1 εδ.β' και 41 παρ.1 εδ.β' και γ').

Η μεταχείριση του ζητήματος αυτού είναι όπως τονίσαμε διαφορετική όταν η διάλυση επέρχεται ενώ υπάρχει κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής (αρθρ.41 παρ.1 και αρθρ.41 παρ.2) και διαφορετική όταν η διάλυση είναι κατάληξη είτε της παραίτησης ή της καταψήφισης της κυβέρνησης είτε της ατελέσφορης διαδικασίας διορισμού κυβέρνησης που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής (αρθρ.37 παρ.3 εδ.γ', 38 παρ.1 εδ.β').

2. Η διάλυση της Βουλής μπορεί να επέλθει —το επαναλαμβάνω για συστηματικούς λόγους— ενώ υπάρχει κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής (που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης) σε δύο περιπτώσεις που ήδη αναλύσαμε¹²¹: κατά το άρθρο 41 παρ.1 και κατά το άρθρ.41 παρ.2. Ούτως ή άλλως οι εκλογές διενεργούνται από την Κυβέρνηση αυτή.

3. Σ' όλες τις άλλες περιπτώσεις η διάλυση της Βουλής είναι το φυσιολογικό και αναγκαστικό τέρμα μιας ατελέσφορης διαδικασίας διορισμού νέας κυβέρνησης μετά από γενικές εκλογές, καταψήφιση ή παραίτηση της προηγούμενης. Σ' όλες, λοιπόν, αυτές τις περιπτώσεις διάλυσης (χωρίς εξαίρεση) οι εκλογές διενεργούνται είτε από Κυβέρνηση «εξ όλων των κομμάτων της Βουλής» («οικουμενική») είτε από κυβέρνηση «της ευρύτερης δυνατής αποδοχής» με πρωθυπουργό έναν από τους προέδρους των τριών ανωτάτων δικαστηρίων («υπηρεσιακή»)¹²².

4. Η ρύθμιση αυτή είναι απόρροια της αυστηρής τυποποίησης της διαδικασίας διορισμού κυβέρνησης¹²³. Η σχετική ρυθμιστική αρμοδιότητα του ΠτΔ εξειδικεύεται κατά το νέο άρθρο 37 παρ.2 και 3 σε μία απολύτως συγκεκριμένη και

121. Παραπάνω, IV 2 και IV 3.α.

122. Βλ. υποσ. 120

123. Αυτό τονίζει και η εισηγητική έκθεση της πρότασης για αναθεώρηση και η υποστήριξη της κατά τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις βλ. υποσ. 7.

κλιμακούμενη σειρά χειρισμών· η πρωτοβουλία των κινήσεων μεταφέρεται στα πολιτικά κόμματα που αναλαμβάνουν και την ανάλογη πολιτική ευθύνη. Ο ΠτΔ «ρυθμίζει» τις σχέσεις μεταξύ των κομμάτων με κριτήριο τη δυνατότητα σχηματισμού κυβέρνησης που να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής. Κατά συνέπεια υπάρχουν δύο μόνο λύσεις· είτε ο διορισμός κυβέρνησης που έχει τις πολιτικές προϋποθέσεις να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης· είτε, εφόσον ο διορισμός μιας τέτοιας κυβέρνησης είναι εξ αρχής ανέφικτος ή αποδειχθεί ανέφικτος με καταψήφιση στη Βουλή, η διάλυση της Βουλής και η προκήρυξη νέων εκλογών.

5. Το αρθρ. 37 παρ.3 εδ.γ' ρυθμίζει αυτή την τελευταία περίπτωση: τη κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών. Καταρχήν, λοιπόν, το σχετικό ζήτημα ανατίθεται στη ρυθμιστική ευχέρεια των κομμάτων που καλούμενα από τον ΠτΔ μπορούν να σχηματίσουν κυβέρνηση «εξ όλων των κομμάτων της Βουλής» με πρωθυπουργό κοινής αποδοχής και αποστολή την διεξαγωγή των νέων εκλογών.

Η διάταξη, όπως είναι διαμορφωμένη, μετακυλίνει την ρυθμιστική ευθύνη στα κόμματα και εισάγει την έννοια της «οικουμενικής» εκλογικής κυβέρνησης. Βέβαια, η ανάγκη συμφωνίας όλων των κομμάτων της Βουλής θέτει δύο κρίσιμα ερμηνευτικά προβλήματα· *πρώτον*, τι σημαίνει κόμμα της Βουλής· κόμμα κατά τον κανονισμό, κόμμα με κοινοβουλευτική εκπροσώπηση μετά από αυτόνομη κάθοδο στις εκλογές ή κόμμα με κοινοβουλευτική εκπροσώπηση ανεξάρτητα από το πώς προήλθε. Αρκούμαι εδώ να παρατηρήσω ότι η τρίτη λύση θα οδηγούσε σε ανυπέρβλητες ίσως δυσχέρειες εφαρμογής αυτής της διαδικασίας. *Δεύτερον*, τι πρόκειται να συμβεί αν συμφωνούν στο σχηματισμό εκλογικής κυβέρνησης τα μεγαλύτερα κόμματα ή πάντως η απόλυτη πλειοψηφία της Βουλής και διαφωνεί ένα

μικρό σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμμα που δεν ασκεί επιρροή στη διαμόρφωση της πλειοψηφίας. Αρκούμαι και για την περίπτωση αυτή να παρατηρήσω πως δεν μπορεί να αποκλειστεί η εικονική εφαρμογή είτε του άρθρου 41 παρ. 2 είτε του άρθρ. 41 παρ. 1 ώστε η κυβέρνηση στην οποία συμφωνεί η απόλυτη πλειοψηφία να διεξάγει τελικά τις εκλογές, εφόσον η κυβέρνηση αυτή εμφανισθεί ενώπιον της Βουλής και λάβει ψήφο εμπιστοσύνης.

6. Εξέθεσα τις μόλις παραπάνω παρατηρήσεις για να υποστηρίξω την άποψη πως σε περίπτωση αδυναμίας σχηματισμού κυβέρνησης η πιθανότερη λύση είναι η έσχατη: Ο σχηματισμός κυβέρνησης της «ευρύτερης δυνατής αποδοχής» με πρωθυπουργό όμως έναν από τους προέδρους των ανωτάτων δικαστηρίων (ΣτΕ, ΑΠ, Ε.Σ).

7. Αυτό σημαίνει, όμως, ότι πλέον η κυβερνητική διάλυση με παραίτηση της κυβέρνησης οδηγεί σε εκλογές με «οικουμενική» ή «υπηρεσιακή» κυβέρνηση. Η αναθεωρημένη μορφή του άρθρου 38 παρ. 1 εδ. γ' όχι μόνο δεν αποδέχεται και δεν τυποποιεί, αλλά και ρητά αποκρούει την πρακτική της διάλυσης του 1981 που περιγράψαμε παραπάνω¹²⁴. Παραίτηση της κυβέρνησης που διέθετε την εμπιστοσύνη της Βουλής και υποβολή πρότασης για διάλυση· επαναδιορισμός του ίδιου πρωθυπουργού επειδή διέθετε τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της διαλυόμενης Βουλής, διάλυση της Βουλής και προκήρυξη εκλογών.

8. Περιττεύει να επαναλάβω εδώ ότι η συνταγματική αυτή μεθόδευση που επιτρέπει μεν να φτάσουμε σε διάλυση της Βουλής μέσω παραίτησης της κυβέρνησης αλλά με εκλογική κυβέρνηση «οικουμενική» ή «υπηρεσιακή» *ισχύει σε κάθε*

124. III 3.

περίπτωση. Δηλαδή και όταν η παραίτηση αυτή είναι η δεύτερη κατά σειρά σε μία κοινοβουλευτική περίοδο, οπότε πληρούνται οι αντικειμενικές προϋποθέσεις διάλυσης της Βουλής κατά το άρθρο 41 παρ. 1, λόγω έλλειψης κυβερνητικής σταθερότητας. Η εφαρμογή του άρθρου 41 παρ. 1 —όπως τονίσαμε— προϋποθέτει την ύπαρξη κυβέρνησης (τρίτη κατά σειρά κ.ο.κ.) που έχει διοριστεί και έχει λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, επί των ημερών της οποίας και διαλύεται η Βουλή.

Σε κάθε περίπτωση λοιπόν κυβερνητικής παραίτησης (ακόμη και αν αυτή είναι η δεύτερη) ή καταψήφισης, *ο ΠτΔ είναι υποχρεωμένος να εφαρμόσει αμέσως το άρθρο 38 παρ. 1 που προβλέπει ως τελική λύση τις εκλογές με «οικουμενική» ή «υψηλαιοεκλογική» κυβέρνηση*¹²⁵. Εφόσον ο ΠτΔ είναι υποχρεωμένος μετά την από παραίτηση ή καταψήφιση της κυβέρνησης να εφαρμόσει το άρθρο 38 παρ. 1 δεν έχει τη συνταγματική ευχέρεια να διαλύσει τη Βουλή κατά το άρθρο 41 παρ. 1. Η συστηματική ερμηνεία των άρθρων 38 παρ. 1 και 41 παρ. 1 δεν επιτρέπει στην κυβέρνηση της πλειοψηφίας και στον ΠτΔ να οργανώσουν «συμπαιγνία» κατά της αντιπολίτευσης και να προκαλέσουν διάλυση με *παραίτηση* της κυβέρνησης που θα παραμείνει στην εξουσία και θα διενεργήσει τις εκλογές.

9. Βέβαια όπως ήδη παρατηρήσαμε¹²⁶, δεν αποκλείεται ούτε ερμηνευτικά, ούτε πολιτικά, ο ΠτΔ να κάνει χρήση της ευχέρειας του άρθρου 41 παρ. 1 εφόσον έχουν καταψηφισθεί η παραιτηθεί δύο κυβερνήσεις, μετά από πρόταση της κυβέρνησης που βρίσκεται στην εξουσία με χαλαρή ή ασθενική πλειοψηφία και διεκδικεί μία νέα ισχυρότερη ή ενιαία πλειοψηφία. Αυτό, όμως, δεν μπορεί να μεθοδευτεί με παραίτηση της κυβέρνησης.

125. Επειδή τελικά παραπέμπει στο άρθρ. 37 παρ. 3 εδ. γ'· βλ. υποσ. 120.

126. Παραπάνω, υπό IV 2.

10. Το κρίσιμο συστηματικό και λειτουργικό πρόβλημα αυτών των διατάξεων είναι άλλο. Η νέα μορφή των άρθρων 41, 37 και 38 προβλέπει *έμμεσα* την κυβερνητική διάλυση με παραίτηση· άλλωστε στα πλαίσια ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος αυτό το είδος διάλυσης είναι και αυτονόητο και δεδομένο. Επιβάλλει όμως τη διεξαγωγή των εκλογών από «οικουμενική» ή «υπηρεσιακή» κυβέρνηση. Ταυτόχρονα προβλέπεται *άμεσα* η κυβερνητική διάλυση για την αντιμετώπιση εθνικού θέματος με τη διενέργεια των εκλογών από την κυβέρνηση που προτείνει τη διάλυση.

Το πολιτικά πιθανότερο είναι στο μέλλον οι περιπτώσεις κυβερνητικής διάλυσης να ζητούν την υπαγωγή τους στο άρθρ. 41 παρ. 2, γιατί η διάταξη αυτή έχει το «προσόν» να επιτρέπει στην εκάστοτε κυβέρνηση να διεξάγει τις εκλογές. Αντίθετα, η πρόκληση διάλυσης με παραίτηση έχει μεγάλο «κόστος», γιατί συνεπάγεται την εγκατάλειψη της κυβέρνησης και το σχηματισμό «οικουμενικής» ή «υπηρεσιακής».

11. Το Σύνταγμα άλλωστε ούτε μπορεί αλλά και ούτε και πρέπει να υποβάλλει σε έλεγχο την κυβερνητική εκτίμηση της ύπαρξης εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας. Η κυβερνητική κρίση δεν μπορεί να τεθεί υπό δικαστική κρίση για πολλούς θεωρητικούς λόγους κυρίως όμως γιατί στο Σύνταγμα του 1975 δεν προβλέπεται παρόμοια δικαιοδοσία κάποιου δικαστηρίου. Η κυβερνητική κρίση δεν μπορεί να τεθεί ούτε υπό τον έλεγχο του ΠτΔ· αυτό άλλωστε θέλει να αποφύγει ρητά η νέα διατύπωση του άρθρου 41 παρ. 2 ενώ το ίδιο συμπέρασμα προέκυπτε και από τη συστηματική ερμηνεία της παλιάς διατύπωσης του άρθρου 41 παρ. 2 με το άρθρο 48 παρ. 1¹²⁷.

127. Βλ. και παραπάνω, υπό II 3.α.

Μεταξύ, επομένως, ενός δικαστικού ελέγχου των αμιγώς πολιτικών ζητημάτων, μιας ενδεχόμενης αντίθεσης μεταξύ οργάνων και μιας εικονικής επίκλησης εθνικού θέματος είναι σαφώς προτιμότερη η τρίτη λύση¹²⁸.

Η πρόταση αναθεώρησης δεν προέβλεψε στην περίπτωση αυτή την αυτοδιάλυση της Βουλής, δηλαδή τη διάλυση μόνο εφόσον το επιθυμεί η απόλυτη πλειοψηφία. Δεν προέβλεψε ούτε την προηγούμενη ενημέρωση της Βουλής που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως *forum* για όλες τις κομματικές δυνάμεις. Η λύση της αυτοδιάλυσης¹²⁹ ίσως να ήταν εδώ ασυμβίβαστη προς το σύστημα διάλυσης όπως το προβλέπουν τα άρθρα 37, 38 και 41. Η παρεμβολή όμως της Βουλής ως *forum* θα μπορούσε κάλλιστα να έχει προβλεφθεί. Φυσικά κάτι τέτοιο παρότι δεν προβλέπεται ρητά άνετα μπορεί να λειτουργήσει στην πράξη μέσα από την πρακτική των «προ ημερησίας διατάξεως» συζητήσεων.

15. Αγγίζουμε, έτσι, το καίριο ζήτημα της θέσης των πολιτικών κομμάτων στις διάφορες περιπτώσεις διάλυσης της Βουλής. Ζήτημα που θίγει τελικά τη βασική επιλογή της αυστηρής τυποποίησης του θεσμού.

128. Βλ. και Ε. Β. Βενιζέλος, ό. π. (υποσ. 104).

129. Ph. Lauvaux, ό.π. (υποσ. 10), σελ. 197 επ.

**V. ΤΥΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ:
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠτΔ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ
ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ «ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ»**

1. Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων

1. Η βασική, λοιπόν, επιλογή της αναθεωρημένης διατύπωσης των άρθρων 41, 37 παρ. 3 και 38 παρ. 1 είναι η *τυποποίηση* της διάλυσης της Βουλής.

Η τυποποίηση αυτή εμφανίζεται να προβλέπει την αποφασιστική πρωτοβουλία δύο οργάνων· του ΠτΔ (άρθρ. 41 παρ. 1) και της κυβέρνησης (άρθρ. 41 παρ. 38 παρ. 1). Νομίζω, όμως, ότι κατουσία η *τυποποίηση* της διάλυσης της Βουλής αναγορεύει σε πραγματική δικλείδα του θεσμού τα *κόμματα* και μετακυλίνει σ' αυτά τη σχετική πολιτική ευθύνη¹³⁰. Εξηγώ αμέσως τι ακριβώς εννοώ:

2. Το *κόμμα* (ή τα κόμματα) της κυβερνητικής πλειοψηφίας έχουν την πολιτική ευθύνη της διάλυσης κατά το άρθρο 41 παρ. 2 για την αντιμετώπιση εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας· άλλωστε —το επαναλαμβάνουμε— σ' ένα κοινοβουλευτικό

130. Βλ. υποσ. 82.

πολίτευμα, το κόμμα ή τα κόμματα της απόλυτης πλειοψηφία, εφόσον επιδιώκουν τη διάλυση της Βουλής και τη διεξαγωγή νέων εκλογών δεν μπορούν να ανακοπούν, γιατί οποιοδήποτε τέτοιο εγχείρημα προσκρούει τελικά στην ίδια την κοινοβουλευτική αρχή. Έτσι, το κόμμα ή τα κόμματα της απόλυτης πλειοψηφίας μπορούν πάντως να προκαλέσουν διάλυση με την υποβολή της παραίτησης της κυβέρνησης που στηρίζουν (38 παρ. 1 εδ. β'). Το πρόσθετο κόστος τους στην περίπτωση αυτή θα είναι —ως γνωστόν— ο σχηματισμός «οικουμενικής» ή «υπηρεσιακής» κυβέρνησης για την διεξαγωγή εκλογών.

3. Τα κόμματα έχουν επίσης την πολιτική ευθύνη της διάλυσης, όταν δεν σχηματίζουν κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής ή όταν αποσυνθέτουν μια κοινοβουλευτική πλειοψηφία στήριξης ή ανοχής της κυβέρνησης· η ενιαία λύση της διάλυσης και της διεξαγωγής εκλογών και πάλι με «οικουμενική» ή «υπηρεσιακή» κυβέρνηση προβλέπεται ρητά στα άρθρα 38 παρ. 1 εδ. γ' και 37 παρ. 3 εδ. γ'.

4. Τα κόμματα, τέλος, σύμφωνα με τις προδιαγραφές των άρθρων 37, 38 και 84 που διέπουν το διορισμό της κυβέρνησης έχουν την ευθύνη και την πρωτοβουλία για την πρόκληση δύο παραιτήσεων ή καταψηφίσεων κυβέρνησης μέσα στην ίδια βουλευτική περίοδο και τη δημιουργία των αντικειμενικών και πολιτικών προϋποθέσεων για την εφαρμογή του άρθρου 41 παρ. 1 (έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας) από τον ΠτΔ.

2. Σαφής κατανομή αρμοδιοτήτων

1. Είναι κατά συνέπεια γεγονός ότι τα κόμματα είναι οι αποφασιστικοί συντελεστές της διάλυσης της Βουλής. Το νέο στοιχείο της τυποποίησης στην οποία προέβη η αναθεώρηση έγκειται απλώς και μόνο στη σαφή κατανομή και οριοθέτηση των

αρμοδιοτήτων των δύο οργάνων που συμπλέκονται στη διάλυση: του ΠτΔ και της κυβέρνησης.

2. Οι ρυθμίσεις αυτές είναι, βέβαια, ρυθμίσεις *οριακές*. Προσδιορίζουν *το εντέλει* αρμόδιο όργανο και προβλέπουν τους χειρισμούς στους οποίους μπορεί να προβεί. *Η φάση της προηγούμενης πολιτικής διαβούλευσης μεταξύ των κομμάτων όχι μόνο δεν «απαγορεύεται» αλλά αντίθετα σ' άλλες περιπτώσεις προβλέπεται ρητά και σ' άλλες υπονοείται.*

3. Σ' όλες τις περιπτώσεις που η διάλυση συνδέεται με τις διαδικασίες διορισμού κυβέρνησης (37 παρ. 3, 38 παρ. 1) και με το στόχο της κυβερνητικής σταθερότητας (41 παρ. 1) προϋποτίθενται όλες οι διαβουλεύσεις μεταξύ των κομμάτων που προβλέπει και κλιμακώνει με τη μορφή διερευνητικών εντολών το άρθρο 37. Επίσης, όταν η διάλυση προκληθεί με παραίτηση κυβέρνησης που έχει πρωθυπουργό τον αρχηγό ή εκπρόσωπο της απόλυτης πλειοψηφίας εφαρμόζεται αναλόγως το άρθρο 37 παρ. 3 *εδ. γ' σύμφωνα με το οποίο όλα τα κόμματα της Βουλής παίζουν κρίσιμο ρόλο.*

4. Μόνη περίπτωση όπου δεν προβλέπεται ρητά η προηγούμενη διαβούλευση με τα κόμματα που βρίσκονται εκτός κυβέρνησης είναι αυτή του άρθρου 41 παρ. 2. Παρόμοια φάση διαβούλευσης με την ευθύνη του ΠτΔ θα έπρεπε ίσως να προβλέπεται και ρητά. Σ' ένα κοινοβουλευτικό πολίτευμα, όμως, αυτή η φάση υπονοείται γιατί σε κάθε περίπτωση μπορεί να προκληθεί όχι μόνο από την κυβέρνηση αλλά και με πρωτοβουλία των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Ανήκει άλλωστε, κατά το άρθρο 30 παρ. 1, στη ρυθμιστική αρμοδιότητα του ΠτΔ, αυτό το είδος της επαφής με τα κόμματα και την κυβέρνηση.

5. Η άλλη λύση θα ήταν η αόριστη και γενική διατύπωση

των σχετικών διατάξεων που θα έδινε έμφαση στην ανάγκη προηγούμενων κομματικών διαβουλεύσεων, δεν θα ήταν, όμως, σε θέση να δώσει ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα: ποιά είναι το τελικά αρμόδιο και αποφασίζον όργανο σε περίπτωση διαφωνίας: η κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της Βουλής ή ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας;

6. Το Σ. 1975 ακολούθησε τη λύση της τυποποίησης υπέρ της τελικής αρμοδιότητας του ΠτΔ. Η αναθεωρημένη μορφή του θεσμού της διάλυσης επιλέγει τις λύσεις που είδαμε και οι οποίες είναι σαφώς εγγύτερα προς την κοινοβουλευτική αρχή και το πολυκομματικό χαρακτήρα του πολιτεύματος.

7. Είναι περιττό να τονίσει κανείς ότι κάθε Σύνταγμα ως προϊόν της ιστορίας απορροφά συγκεκριμένα ιστορικά φορτία και αξιολογεί συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές¹³¹. Εφόσον, λοιπόν, η πρόταση αναθεώρησης του 1985/86 είχε ενώπιον της την πρακτική του 1977, του 1981 και του 1985 καθώς και μία διαρκή ερμηνευτική και πολιτική αμφισβήτηση με άξονα τη διάλυση της Βουλής¹³² δεν μπορούσε να ακολουθήσει την οδό της συνοπτικής και γενικής αναφοράς στην αρμοδιότητα του ΠτΔ να διαλύει τη Βουλή μετά από διαβουλεύσεις με τα κόμματα ή μετά από γνώμη του (καταργημένου) Συμβουλίου της Δημοκρατίας έστω και υπό άλλη σύνθεση.

‘Άλλωστε αν προέβαινε σ’ αυτή την πολιτική και νομοτεχνική επιλογή, σε συνδυασμό και με την (κοινά παραδεκτή) κατάργηση της (κοινά απαράδεκτης) αρμοδιότητας του ΠτΔ να παύει την κυβέρνηση, θα έπρεπε να την υποτάξει στον κανόνα της προσυπογραφής. Η κάμψη του κανόνα της

131. Τελείως ενδεικτικά βλ. Αρ. Μάνεσης, Σύνταγματικό Δίκαιο Ι, 1980 σελ. 137, επ. με τον εκεί υπομνηματισμό.

132. Βλ. και πάλι υποσ. 82.

προσυπογραφής προϋποθέτει τυποποίηση των αρμοδιοτήτων του αρχηγού του κράτους που ασκούνται αυτοτελώς.

8. Η τυποποίηση στην οποία προβαίνουν τα άρθρα 41, 38, 37 είναι, επομένως, πρόγνωση των οριακών περιπτώσεων και στις περιπτώσεις αυτές είναι πλέον αυτοσαφηνισμένες οι αρμοδιότητες έτσι ώστε μια πολιτική διαφωνία να μη μπορεί να τραπεί σε συνταγματική κρίση.

3. Η «ρυθμιστική συναίνεση»

1. Το σταυρικό, συνεπώς, πρόβλημα της διάλυσης της Βουλής εντοπίζεται στην ύπαρξη ή έστω στην αναζήτηση της «*ρυθμιστικής συναίνεσης*»¹³³ που πρέπει να συγκεντρώνεται γύρω από αυτήν.

2. Με τον όρο αυτό αποδίδεται το ελάχιστο σημείο πολιτικής συμφωνίας γύρω από την ανάγκη να λειτουργήσουν οι βασικοί μηχανισμοί του κοινοβουλευτικού συστήματος (διορισμός κυβέρνησης/διάλυση της βουλής). Ο ίδιος όρος αποδίδει και την παροχή της αναγκαίας συναίνεσης που νομιμοποιεί πολιτικά τους χειρισμούς των διαφόρων οργάνων. Πηγή αυτής της ρυθμιστικής συναίνεσης στα πλαίσια οποιασδήποτε συνταγματικής διάταξης είναι —όπως τονίσαμε και όπως είναι προφανές— τα πολιτικά κόμματα. Και σ' αυτά μετακινείται, πλέον, η ευθύνη όλων των χειρισμών.

3. Είτε λοιπόν οι ρυθμιστικοί χειρισμοί ως προς τη διάλυση συγκεντρώνουν ευρεία συναίνεση· είτε κορυφώνεται μία κομματική αντίθεση γύρω από αυτούς. Στην πρώτη περίπτωση οι κομματικές διαβουλεύσεις και ο μηχανισμός του διορισμού κυβέρνησης οδηγούν στη λύση της διάλυσης. Στη

133. Ε. Β. Βενιζέλος, ό. π. (υποσ. 4), σελ. 48 επ.

δεύτερη όμως περίπτωση είναι προτιμότερο να αποσαφηνίζονται οι κομματικές αντιθέσεις, ο ΠτΔ να είναι έξω από το πεδίο έντασης και η διάλυση να επέρχεται με πρωτοβουλία της κυβέρνησης της πλειοψηφίας· κάτι που ούτως ή άλλως δεν μπορεί να αποτραπεί στα πλαίσια ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

4. Διατυπώνω την ίδια παρατήρηση κάπως πιο σχηματικά: Τρία είναι τα πολιτικά και ερμηνευτικά ενδεχόμενα ως προς τη διάλυση της Βουλής. *Το πρώτο ενδεχόμενο* είναι η διαμόρφωση της αναγκαίας ρυθμιστικής συναίνεσης που βρίσκει τα κόμματα και της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης σύμφωνα ως προς την ανάγκη διάλυσης της Βουλής. Το ιδιαίτερο όμως χαρακτηριστικό του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος δεν είναι η συναίνεση. Έτσι, *το δεύτερο ενδεχόμενο* είναι η διάλυση να επιδιώκεται από την κυβερνητική πλειοψηφία παρά την αντίθετη στάση της αντιπολίτευσης. Στην περίπτωση αυτή λόγω ακριβώς κοινοβουλευτικής αρχής η διάλυση είναι σε τελική ανάλυση αναπόφευκτη. *Το τρίτο και τελευταίο ενδεχόμενο* υποθέτει μία αντιπολίτευση που επιδιώκει τη διάλυση της Βουλής, ενώ υπάρχει κυβέρνηση που απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής· Σύνταγμα που να αποδίδει στην αντιπολίτευση παρόμοια αρμοδιότητα εξ όσων γνωρίζω δεν υπάρχει ακριβώς επειδή ισχύει η δημοκρατική αρχή. Μόνη δυνατότητα είναι επομένως η διάλυση ως αντιπλειοψηφικός χειρισμός του αρχηγού του κράτους. Αυτή ήταν —ως δυνατότητα— η επιλογή του Σ. 1975 και αυτή ακριβώς καταργεί η αναθεώρηση του 1985/6.

5. Υπό την έννοια αυτή οι νέες ρυθμίσεις ως προς τη διάλυση της Βουλής είναι πλησιέστερα προς τις οργανωτικές βάσεις ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τα άρθρα 37, 38 και 41 Σ. 1975/86

Άρθρο 37

1. Όπως ισχύει σήμερα.

α) διατύπωση στη δημοτική.

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει τον Πρωθυπουργό και, με πρότασή του, διορίζει και παύει τα λοιπά μέλη της Κυβέρνησης και τους Υφυπουργούς.

2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος το οποίο διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Αν κανένα κόμμα δεν διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει στον αρχηγό του κόμματός που διαθέτει τη σχετική πλειοψηφία διερευνητική εντολή για να διακριβωθεί η δυνατότητα σχηματισμού Κυβέρνησης που να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

3. Αν δεν διαπιστωθεί αυτή η δυνατότητα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του δεύτερου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος και εάν δεν τελεσφορήσει και αυτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του τρίτου σε κοινοβουλευ-

τική δύναμη κόμματος. Κάθε διερευνητική εντολή ισχύει για τρεις ημέρες. Αν οι διερευνητικές εντολές δεν τελεσφορήσουν, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς των κομμάτων και, αν επιβεβαιωθεί η αδυναμία σχηματισμού Κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, επιδιώκει το σχηματισμό Κυβέρνησης από όλα τα κόμματα της Βουλής για τη διενέργεια εκλογών και σε περίπτωση αποτυχίας αναθέτει στον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου το σχηματισμό Κυβέρνησης, όσο το δυνατόν ευρύτερης αποδοχής, για να διενεργήσει εκλογές, και διαλύει τη Βουλή.

4. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ανατίθεται σύμφωνα με τις προηγούμενες παραγράφους, εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης ή διερευνητική εντολή σε αρχηγό κόμματος, αν το κόμμα δεν έχει αρχηγό ή εκπρόσωπο, ή αν ο αρχηγός ή ο εκπρόσωπος του δεν έχει εκλεγεί βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει την εντολή σ' αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος. Η πρόταση για την ανάθεση εντολής γίνεται μέσα σε τρεις ημέρες από την ημέρα που ο Πρόεδρος της Βουλής ή ο αναπληρωτής του ανακοινώσει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τη δύναμη των κομμάτων στη Βουλή· η ανακοίνωση αυτή γίνεται πριν από κάθε ανάθεση εντολής.

Ερμηνευτική δήλωση:

Στην περίπτωση διερευνητικών εντολών, αν κόμματα είναι ισοδύναμα σε βουλευτικές έδρες, προηγείται εκείνο που πήρε περισσότερες ψήφους στις του παλαιότερου με ίσο αριθμό εδρών. Στις δύο αυτές περιπτώσεις δεν παρέχονται διερευνητικές εντολές με περισσότερα από τέσσερα κόμματα.

β) διατύπωση στην καθαρεύουσα.

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει τον Πρωθυπουργόν, επί τη προτάσει δε αυτού διορίζει και παύει τα λοιπά μέλη της Κυβερνήσεως και τους Υφυπουργούς.

2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος, το οποίον διαθέτει εις την Βουλήν την απόλυτον πλειοψηφίαν των εδρών. Εάν ουδέν κόμμα διαθέτη την απόλυτον πλειοψηφίαν, ο

Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του σχετικώς πλειοψηφούντος κόμματος προς διακρίβωσιν της δυνατότητος σχηματισμού κυβερνήσεως απολαούσης της εμπιστοσύνης της Βουλής.

3. Μη διαπιστουμένης αυτής της δυνατότητος, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του δευτέρου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος, εάν δε και αυτή αποβή ατελέσφορος, δίδει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του τρίτου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος. Εκάστη διερευνητική εντολή έχει ισχύν τριών ημερών. Εάν αι διερευνητικά εντολαί αποβούν ατελέσφοροι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς επιβεβαιουμένης δε της αδυναμίας σχηματισμού Κυβερνήσεως απολαούσης της εμπιστοσύνης της Βουλής, επιδιώκει σχηματισμόν Κυβερνήσεως εξ όλων των κομμάτων της Βουλής προς διενέργειαν εκλογών, επί αποτυχίας δε αναθέτει τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως της ευρύτερας δυνατής αποδοχής προς διενέργειαν εκλογών εις τον Πρόεδρον του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου και διαλύει την Βουλήν.

4. Εις τας περιπτώσεις κατά τας οποίας ανατίθεται, συμφώνως προς τας προηγούμενας παραγράφους, εντολή σχηματισμού Κυβερνήσεως ή διερευνητική εντολή εις αρχηγόν κόμματος, εάν το κόμμα δεν έχει αρχηγόν ή εκπρόσωπον, ή εάν ο αρχηγός ή ο εκπρόσωπος αυτού δεν εξελέγη βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίδει την εντολήν εις τον προτεινόμενον υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος. Η πρότασις δι' ανάθεσιν εντολής ενεργείται εντός τριημέρου από της υπό του Προέδρου της Βουλής, ή του αναπληρωτού του, ανακοινώσεως εις τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας της δυνάμεως των κομμάτων εις την Βουλήν, η οποία γίνεται προ εκάστης αναθέσεως εντολής.

Ερμηνευτική δήλωσις:

Επί δευρευνητικών εντολών, εάν κόμματα είναι ισοδύναμα εις βουλευτικάς έδρας προηγείται το λαβόν τας περισσότερας ψήφους κατά

τας εκλογάς· νεοσχηματισθέν κόμμα με κοινοβουλευτικήν ομάδα, κατά τα οριζόμενα εις τον Κανονισμόν της Βουλής, έπεται του παλαιότερου με ίσον αριθμόν εδρών. Εις αμφοτέρας τας περιπτώσεις δεν παρέχονται διερευνητικάι εντολαί εις περισσότερα των τεσσάρων κομμάτων.

2. Η αρχική διατύπωση στο Σ.1975.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 37 παράγραφος 2 ήταν:

2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του διαθέτοντος εν τη Βουλή την απόλυτον πλειοψηφίαν των εδρών κόμματος. Αν το κόμμα δεν έχη αρχηγόν, ή αν ο αρχηγός αυτού δεν εξελέγη βουλευτής ή δεν υπάρχει εκπρόσωπος ο διορισμός ενεργείται μετά την υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος ανάδειξιν αρχηγού αυτής, πραγματοποιουμένην το βραδύτερον εντός πενθημέρου από της υπό του Προέδρου της Βουλής ανακοινώσεως εις τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας της εν τη Βουλή δυνάμεως των κομμάτων.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 37 παράγραφος 3 ήταν:

3. Εάν ουδέν κόμμα διαθέτη την απόλυτον πλειοψηφίαν των εν τη Βουλή εδρών, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει εντολήν διερευνητικήν εις τον αρχηγόν του σχετικώς πλειοψηφούντος κόμματος προς διακρίβωσιν της δυνατότητας σχηματισμού Κυβερνήσεως απολαούσης της εμπιστοσύνης της Βουλής κατά τα εν τη προηγούμενη παραγράφω οριζόμενα.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 37 παράγραφος 4 ήταν:

4. Μη επιτυγχανομένου τούτου, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να αναθέση νέαν διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του δευτέρου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος ή να διορίση Πρωθυπουργόν, μετά γνώμην του Συμβουλίου Δημοκρατίας, μέλος ή μη της Βουλής δυνάμενον κατά την κρίσιν του να τύχη ψήφου εμπιστοσύνης της Βουλής.

Εις τον ούτω προκριθέντα Πρωθυπουργόν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να παράσχη και το δικαίωμα διαλύσεως της Βουλής προς διεξαγωγήν εκλογών.

3. Το άρθρο 37 στις διάφορες φάσεις τις αναθεωρητικής διαδικασίας.

α) Η αρχική Πρόταση

α) Το εδάφιο β της παραγράφου 2 του άρθρου 37 καταργείται και το εδαφ. α της παραγράφου 2 και η παράγραφος 3 του ιδίου άρθρου συνενώνονται σε μία παράγραφο ως εξής:

«2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος το οποίοι διαθέτει εις την Βουλήν την απόλυτον πλειοψηφίαν των εδρών. Εάν ουδέν κόμμα διαθέτη την απόλυτον πλειοψηφίαν, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του σχετικώς πλειοψηφούντος κόμματος προς σχηματισμόν Κυβερνήσεως, απολαβούσης της εμπιστοσύνης της Βουλής».

β) Η παράγραφος 4 του άρθρου 37 παίρνει τον αριθμό 3 και αντικαθίσταται ως εξής:

«3. Μη επιτυγχανομένου τούτου, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει νέαν διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του δευτέρου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος. Αποκρουομένης υπό της Βουλής και της νέας αυτής εντολής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να αναθέσει τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως εις τον αρχηγόν του τρίτου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος. Εις περίπτωσιν κατά την οποίαν η Κυβέρνησις εκ της τελευταίας διερευνητικής εντολής δεν λάβη ψήφον εμπιστοσύνης, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει την Βουλήν και αναθέτει τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως προς διενέργεια εκλογών εις τον Πρόεδρον του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου, ο οποίος σχηματίζει την Κυβέρνησιν εκ βουλευτών κατ' αναλογίαν της κοινοβουλευτικής δυνάμεως των κομμάτων».

γ) Στο άρθρο 37 προστίθεται παράγραφος 4, η οποία έχει ως εξής:

«4. Εις τας περιπτώσεις, κατά τας οποίας ανατίθεται, συμφώνως προς τας προηγούμενας παραγράφους, εντολή

σχηματισμού Κυβερνήσεως εις αρχηγόν κόμματος, εάν το κόμμα δεν έχει αρχηγόν ή εκπρόσωπον ή εάν ο αρχηγός ή ο εκπρόσωπος αυτού δεν εξελέγη βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργόν τον προτεινόμενον υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος. Η πρότασις Πρωθυπουργού ενεργείται εντός πενθημέρου από της υπό του Προέδρου της Βουλής ανακοινώσεως εις τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας της δυνάμεως των κομμάτων εις την Βουλήν, η οποία γίνεται υπό εκάστης εντολής προς σχηματισμόν κυβερνήσεως.

β) όπως διαμορφώθηκε από την ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Στ' Αναθεωρητικής Βουλής.

1.

2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος, το οποίον διαθέτει εις την Βουλήν την απόλυτον πλειοψηφίαν των εδρών. Εάν ουδέν κόμμα διαθέτη την απόλυτον πλειοψηφίαν, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του σχετικώς πλειοψηφούντος κόμματος προς διακρίβωσιν της δυνατότητος σχηματισμού κυβερνήσεως απολαβούσης της εμπιστοσύνης της Βουλής.

3. Μη διαπιστουμένης αυτής της δυνατότητος, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του δευτέρου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος, εάν δε και αυτή αποβή ατελέσφορος δίδει διερευνητικήν εντολήν εις τον αρχηγόν του τρίτου εις κοινοβουλευτικήν δύναμιν κόμματος. Εκάστη διερευνητική εντολή έχει ισχύν τριών ημερών. Εάν αι διερευνητικά εντολαί αποβούν ατελέσφοροι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς, επιδιώκει σχηματισμόν Κυβερνήσεως, εξ όλων των κομμάτων της Βουλής προς διενέργειαν εκλογών, επί αποτυχίας δε αναθέτει τον σχηματισμόν κυβερνήσεως της ευρύτερας δυνατής αποδοχής προς διενέργειαν εκλογών εις τον Πρόεδρον του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου και διαλύει την Βουλή.

4. Εις τας περιπτώσεις κατά τας οποίας ανατίθεται, συμφώνως προς τας προηγούμενας παραγράφους, εντολή

σχηματισμού κυβερνήσεως ή διερευνητική εντολή, εις αρχηγόν κόμματος, εάν το κόμμα δεν έχει αρχηγόν ή εκπρόσωπον, ή εάν ο αρχηγός ή ο εκπρόσωπος αυτού δεν εξελέγη βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίδει την εντολήν εις τον προτεινόμενον υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος. Η πρότασις δι' ανάθεσιν εντολής διενεργείται εντός τριημέρου από της υπό του Προέδρου της Βουλής, ή του αναπληρωτού του, ανακοινώσεως εις τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας της δυνάμεως των κομμάτων εις την Βουλήν, η οποία γίνεται προ εκάστης αναθέσεως εντολής.

ΑΡΘΡΟ 38

1. όπως ισχύει σήμερα

α) διατύπωση στη δημοτική

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει από τα καθήκοντά της την Κυβέρνηση, αν αυτή παραιτηθεί, καθώς και αν η Βουλή αποσύρει την εμπιστοσύνη της κατά το άρθρο 84. Στις περιπτώσεις αυτές εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των παραγράφων 2,3 και 4 του άρθρου 37.

Αν ο Πρωθυπουργός της παραιτούμενης Κυβέρνησης είναι αρχηγός ή εκπρόσωπος κόμματός που διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών, εφαρμόζεται αναλόγως η διάταξη του άρθρου 37 παράγραφος 3 εδάφιο γ'.

2. Αν ο Πρωθυπουργός παραιτηθεί ή εκλείψει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργό αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος στο οποίο ανήκει· η πρόταση για Πρωθυπουργό γίνεται το αργότερα μέσα σε τρεις ημέρες. Εωσότου διοριστεί ο νέος Πρωθυπουργός τα καθήκοντα Πρωθυπουργού ασκεί ο πρώτος κατά σειρά Αντιπρόεδρος ή Υπουργός.

Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξη της παραγράφου 2 εφαρμόζεται και σε περίπτωση αναπλήρωσης του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το άρθρο 34.

β) διατύπωση στην καθαρεύουσα

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει των καθηκόντων της την Κυβέρνησιν παραιτούμενην, ως και αν η Βουλή αποσύρη την εμπιστοσύνην της, κατά το άρθρο 84.

Εις τας περιπτώσεις αυτάς εφαρμόζονται αναλόγως αι διατάξεις των παραγράφων 2,3 και 4 του άρθρου 37.

Εάν ο Πρωθυπουργός της παραιτουμένης Κυβερνήσεως είναι αρχηγός ή εκπρόσωπος κόμματος διαθέτοντος την απόλυτον πλειοψηφίαν του συνόλου των βουλευτών, εφαρμόζεται αναλόγως η διάταξις του άρθρου 37, παράγραφος 3, εδάφιον γ'.

2. Εάν ο Πρωθυπουργός παραιτηθή ή εκλείψη, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργόν τον προτεινόμενον υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος εις το οποίον ανήκει, η δε πρότασις δια Πρωθυπουργόν ενεργείται το βραδύτερον εντός τριημέρου. Μέχρι του διορισμού του νέου Πρωθυπουργού, τα καθήκοντα Πρωθυπουργού ασκεί ο πρώτος τη τάξει Αντιπρόεδρος ή Υπουργός.

Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξις της παραγράφου 2 εφαρμόζεται και εις περίπτωσιν αναπληρώσεως του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το άρθρον 34.

2. Η αρχική διατύπωση στο Σ.1975.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 38 παράγραφος 1 ήταν:

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει των καθηκόντων του τον Πρωθυπουργόν παραιτούμενον, ως και αν η Κυβέρνησις αποδοκιμασθή υπό της Βουλής, κατά τα εν άρθρω 84 οριζόμενα.

Εις τας περιπτώσεις ταύτας η εντολή σχηματισμού Κυβερνήσεως ανατίθεται εις μέλος της Βουλής υποχρεούμενον όπως ζητήσει ψήφον εμπιστοσύνης κατά το άρθρον 84, ή εις μέλος ή μη της Βουλής προς άμεσον διάλυσιν αυτής και ενέργεια εκλογών.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 38 παράγραφος 2 ήταν:

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να παύση την Κυβέρνησιν, αφού ακούση την γνώμην του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, εφαρμοζομένου περαιτέρω του β' εδαφίου της προηγούμενης παραγράφου.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 38 παράγραφος 3 ήταν:

3. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εις εκτάκτους περιστάσεις δύναται να συγκαλή παρ' αυτώ το Υπουργικόν Συμβούλιον υπό την προεδρίαν του.

3. Το άρθρο 38 στις διάφορες φάσεις αναθεωρητικής διαδικασίας

α) αρχική πρόταση

α) Η παράγραφος 1 του άρθρου 38 αντικαθίσταται ως εξής:

«1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει των καθηκόντων της την Κυβέρνησιν παραιτουμένην ως και αν αποδοκιμασθεί υπό της Βουλής, κατά το άρθρον 84. Εις τας περιπτώσεις αυτάς εφαρμόζονται αναλόγως αι διατάξεις των παραγράφων 2,3 και 4 του άρθρου 37».

β) Αι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 38 καταργούνται.

γ) Στο άρθρο 38 προστίθενται παράγραφος 2, η οποία έχει ως εξής:

«2. Εις περίπτωσιν παραιτήσεως του Πρωθυπουργού, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργόν τον προτεινόμενον υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος εις τον οποίον ανήκει. Η πρότασις Πρωθυπουργού υπό της κοινοβουλευτικής ομάδος ενεργείται το βραδύτερον εντός πενθημέρου από της απαλλαγής των καθηκόντων του παραιτηθέντος. Μέχρι του διορισμού του νέου Πρωθυπουργού τα καθήκοντα Πρωθυπουργού ασκεί ο πρώτος τη τάξει Υπουργός.

β) όπως διαμορφώθηκε από την ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή της Στ' Αναθεωρητικής Βουλής

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει των καθηκόντων της την κυβέρνηση παραιτούμενην, ως και αν η Βουλή αποσύρη την εμπιστοσύνη της, κατά το άρθρον 84, παράγραφος 2.

Εις τας περιπτώσεις αυτάς εφαρμόζονται αναλόγως αι διατάξεις των παραγράφων 2,3 και 4 του άρθρου 37.

2. Εάν ο Πρωθυπουργός παραιτηθή ή εκλείψη, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργόν τον προτεινόμενον υπό της Κοινοβουλευτικής ομάδος του κόμματος εις το οποίον ανήκει, η δε πρότασις δια Πρωθυπουργόν ενεργείται το βραδύτερον εντός τριημέρου. Μέχρι του διορισμού του νέου Πρωθυπουργού, τα καθήκοντα Πρωθυπουργού ασκεί ο πρώτος τη τάξει αντιπρόεδρος ή υπουργός.

ΑΡΘΡΟ 41

1. όπως ισχύει σήμερα

α) διατύπωση στη δημοτική

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διαλύσει τη Βουλή, αν έχουν παραιτηθεί ή και καταψηφισθεί από αυτή δύο Κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα. Οι εκλογές ενεργούνται από την Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της διαλυόμενης Βουλής. Σε κάθε άλλη περίπτωση εφαρμόζεται αναλόγως το τρίτο εδάφιο της παραγράφου 3 του άρθρου 37.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει τη Βουλή με πρόταση της Κυβέρνησης που έχει λάβει ψήφο εμπιστοσύνης για ανανέωση της λαϊκής εντολής προκειμένου να αντιμετωπιστεί εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας. Αποκλείεται η διάλυση της νέας Βουλής για το ίδιο θέμα.

3. Το διάταγμα διάλυσης της Βουλής, προσυπογραμμένο στην περίπτωση της προηγούμενης παραγράφου από το Υπουργικό Συμβούλιο, πρέπει να περιλαμβάνει συγχρόνως την

προκήρυξη εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες από τις εκλογές.

4. Η Βουλή που εκλέχθηκε μετά τη διάλυση της προηγούμενης δεν μπορεί να διαλυθεί πριν περάσει ένα έτος αφότου άρχισε τις εργασίες της, εκτός από τις περιπτώσεις του άρθρου 37 παράγραφος 3 και της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού.

5. Η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά στην περίπτωση του άρθρου 32 παράγραφος 4.

Ερμηνευτική δήλωση:

Σε κάθε περίπτωση χωρίς εξαίρεση το διάταγμα για τη διάλυση της Βουλής πρέπει να διαλαμβάνει την προκήρυξη εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και τη σύγκληση της νέας Βουλής μέσα σε τριάντα ημέρες από αυτές.

β) διατύπωση στην καθαρεύουσα

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να διαλύση την Βουλήν, εάν έχουν παραιτηθή ή και καταψηφισθή παρ' αυτής δύο Κυβερνήσεις και η σύνθεσις αυτής δεν εξασφαλίζει κυβερνητικήν σταθερότητα. Αι εκλογαί ενεργούνται από την Κυβέρνησιν η οποία έχει την εμπιστοσύνην της διαλυομένης Βουλής. Εις πάσαν άλλην περίπτωσιν εφαρμόζεται αναλόγως το τρίτον εδάφιον της παραγράφου 3 του άρθρου 37.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει την Βουλήν, προτάσει της τυχούσης ψήφου εμπιστοσύνης Κυβερνήσεως, προς ανανέωσιν της λαϊκής εντολής προκειμένου να αντιμετωπισθή εξαιρετικής σημασίας εθνικόν θέμα. Αποκλείεται η διάλυσις της νέας Βουλής δια το αυτό θέμα.

3. Το περί διαλύσεως διάταγμα, προσυπογεγραμμένον εν τη περιπτώσει της προηγούμενης παραγράφου υπό του Υπουργικού Συμβουλίου, πρέπει να διαλαμβάνη συγχρόνως την προκήρυξιν εκλογών εντός τριάκοντα ημερών και την σύγκλησιν της νέας Βουλής εντός τριάκοντα ημερών από τούτων.

4. Βουλή εκλεγείσα μετά διάλυσιν της προηγούμενης δεν δύναται να διαλυθή προ της παρελεύσεως έτους από της

ενάρξεως των εργασιών αυτής, εξαιρέσει των περιπτώσεων του άρθρου 37 παράγραφος 3 και της παραγράφου 1 του παρόντος.

5. Η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικώς εις την περίπτωση του άρθρου 32 παράγραφος 4.

Ερμηνευτική δήλωσις.

«Εις πάσαν περίπτωση ανεξαιρέτως, το περί διαλύσεως της Βουλής διάταγμα πρέπει να διαλαμβάνη την προκήρυξιν εκλογών εντός τριάκοντα ημερών και την σύγκλησιν της νέας Βουλής εντός τριάκοντα ημερών από τούτων».

2. Η αρχική διατύπωση στο Σ.1975.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 41 παράγραφος 1 ήταν:

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να διαλύση την Βουλήν μετά γνώμην του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, εάν αυτή ευρίσκεται εν προφανεί δυσαρμονία προς το λαϊκόν αίσθημα ή εάν η σύνθεσις αυτή δεν εξασφαλίζη κυβερνητικήν σταθερότητα.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 41 παράγραφος 2 ήταν:

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να διαλύση την Βουλήν, προτάσει της τυχούσης ψήφου εμπιστοσύνης της Κυβερνήσεως προς ανανέωσιν της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπισθή εξαιρετικής σημασίας εθνικόν θέμα.

Η αρχική διατύπωση του άρθρου 41 παράγραφος 4 ήταν:

4. Βουλή εκλεγείσα μετά διάλυσιν της προηγούμενης δεν δύναται να διαλυθή προ της παρελεύσεως έτους από της ενάρξεως των εργασιών αυτής, εξαιρέσει της περιπτώσεως της καταψηφίσεως παρ' αυτής δύο Κυβερνήσεων. Προ της υπογραφής του διατάγματος ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ζητεί την γνώμην του Συμβουλίου της Δημοκρατίας. Αποκλείεται η διάλυσις της Βουλής δις δια την αυτήν αιτίαν.

3. Το άρθρο 41 στις διάφορες φάσεις της αναθεωρητικής διαδικασίας

α) αρχική πρόταση

α) Η παράγραφος 1 του άρθρου 41 αντικαθίσταται ως εξής:

«1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να διαλύσει την Βουλήν εάν η σύνθεσις αυτής δεν εξασφαλίζει κυβερνητικήν σταθερότητα».

β) Η παράγραφος 2 του άρθρου 41 αντικαθίσταται ως εξής:

«2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει την Βουλήν, προτάσει της τυχούσης ψήφου εμπιστοσύνης Κυβερνήσεως προς ανανέωσιν της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπισθεί εξαιρετικής σημασίας εθνικόν θέμα».

γ) Τα εδάφια β και γ της παραγράφου 4 καταργούνται.

β) όπως διαμορφώθηκε από την ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Στ' Αναθεωρητικής Βουλής

Άρθρον 41.

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να διαλύση την Βουλήν, εάν καταψηφισθούν παρ' αυτής δύο κυβερνήσεις και η σύνθεσις αυτής δεν εξασφαλίζει κυβερνητικήν σταθερότητα.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει την Βουλήν, προτάσει της τυχούσης ψήφου εμπιστοσύνης Κυβερνήσεως προς ανανέωσιν της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπισθή εξαιρετικής σημασίας εθνικόν θέμα. Αποκλείεται η διάλυσις της νέας Βουλής δια το αυτό θέμα.

3.

4. Η Βουλή εκλεγείσα μετά διάλυσιν της προηγούμενης δεν δύναται να διαλυθή προ της παρελεύσεως έτους από της ενάρξεως των εργασιών αυτής, εξαιρέσει των περιπτώσεων του άρθρου 37, παράγραφος 3 και της παραγράφου 1 του παρόντος.

5.

Ερμηνευτική δήλωση.

«Εἰς πάσαν περίπτωσιν ανεξαιρέτως, το περί διαλύσεως της Βουλῆς διάταγμα πρέπει να διαλαμβάνη την προκήρυξιν εκλογῶν ἐντός τριάκοντα ἡμερῶν καὶ τὴν σύγκλησιν τῆς νέας Βουλῆς ἐντός τριάκοντα ἡμερῶν ἀπὸ τούτων».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

- Γ. Αναστασιάδης, Ο διορισμός και η παύση των Κυβερνήσεων στην Ελλάδα, 1981.
- Γ. Αναστασιάδης, Συνταγματικοί θεσμοί και λειτουργία του πολιτεύματος στην Ελλάδα, 1984.
- Φ. Βεγλερής, Η διαρρύθμιση της εκτελεστικής εξουσίας κατά το σχέδιο του νέου Συντάγματος, ΤοΣ, 1975, σελ. 282 επ.
- Ε. Β. Βενιζέλος, Οι χρονικοί περιορισμοί στο Συνταγματικό Δίκαιο, Αρμ. 1981, σελ. 977 επ.
- Ε. Β. Βενιζέλος, Οι κυβερνήσεις μειοψηφίας και η επιστροφή στη «διάκριση των εξουσιών» κατά το Σ. 1975, Σύγχρονα θέματα τευχ. 12/1981, σελ. 76 επ.
- Ε. Β. Βενιζέλος, Η επιρροή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη λειτουργία του ελληνικού πολιτεύματος σε: Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Προβλήματα, Πραγματοποιήσεις, Προοπτικές, 1984, σελ. 337 επ.
- Ε. Β. Βενιζέλος, Ο καθορισμός του εκλογικού συστήματος και των εκλογικών περιφερειών. Τα συνταγματικά όρια, σε: Γ. Αναστασιάδης-Ε. Β. Βενιζέλος-Γ. Κουτογιώργης, Το εκλογικό σύστημα, 1985, σελ. 41 επ.

* περιλαμβάνονται μόνο οι τίτλοι που αναφέρονται στις υποσημειώσεις.

- Ε. Β. Βενιζέλος, Ο χαρακτηρισμός του πολιτεύματος μετά τη συνταγματική πρακτική 1975-1985 και την πρόταση για αναθεώρηση, 1985.
- Β. Βολουδάκης, Επικαιρικά συνταγματικά ζητήματα, 1983.
- Γ. Δασκαλάκης, Πολιτεία και λαϊκή θέληση, 1982.
- Κ. Ζώρας, Συνταγματική δικαιοσύνη και πολιτική πραγματικότητα (παρατηρήσεις με αφορμή την απόφαση του γερμανικού ομοσπονδιακού Συντακτικού Δικαστηρίου σχετικά με τη διάλυση της ένατης Ομοσπονδαικής Βουλής), ΤοΣ, 1983, σελ. 513 επ.
- Γ. Κασιμάτης, Συνταγματικό Δίκαιο Ια, 1980.
- Α. Μάνεση, Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος σε: Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, 1980, σελ. 593, επ.
- Α. Μάνεση, Συνταγματικό Δίκαιο Ι, 1980.
- Α. Μάνεσης, Δίκαιο-Σύνταγμα-Πολιτική, 1983.
- Α. Μανιτάκης, Σημειώματα στην εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟ-ΤΥΠΙΑ», 3/1/86, 15/1/86, 21/1/86, 3/2/86, 17/2/86, 19/2/86.
- Γ. Παπαδημητρίου, Η διάλυση της πρώτης μεταδικτατορικής βουλής, 1978.
- Γ. Πάσχος, Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική εξουσία, 1981².
- Ν. Ρώτης, Η διάλυση της Βουλής. Παραμορφώσεις του θεσμού στην Ελλάδα, 1980.
- Δ. Θ. Τσάτσος, Γενική εισήγηση μειοψηφίας επί του κυβερνητικού σχεδίου Συντάγματος, ΤοΣ, 1975, σελ. 215 επ.
- Δ. Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο Ι, 1982².
- Δ. Θ. Τσάτσος, Η κρίση του πολιτικού λόγου, 1983.
- Π. Τσίρης, Ο θεσμός της διαλύσεως του κοινοβουλίου, 1983.
- Π. Τσίρης, Η λειτουργία του θεσμού της διαλύσεως του κοινοβουλίου στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά κράτη, Ε.Δ.Δ., 1984, σελ. 182 επ.

- P. Albertini, Le droit de dissolution et les systemes constitutionnels français, 1977.
- P. Avril, σε: F. Luchaire-G. Cognac, La constitution de la République Française 1979, σελ. 318 επ.
- V. Bogdanov, Multi-party politics and the constitution, 1983.
- J. Barthelemy, Traité de droit constitutionnel, 1933.
- G. Burdeau, Le régime parlementaire dans les constitutions européennes d' après-guerres, 1933.
- R. Capitant, Régimes parlementaires, σε: Mélanges Carré de Malberg, 1933, σελ. 3 επ.
- R. Carré de Malberg, Contribution à la théorie générale de l' État I, 1922/1962.
- B. Chantebout, Droit constitutionnel et science politique, 1982.
- J. C. Colliard, Les régimes parlementaires contemporains, 1978.
- J. C. Colliard, Sur trois nouveaux régimes parlementaires, σε: Itinéraires, Études en l' honneur de L. Hamon, 1982, σελ. 131 επ.
- L. Duguit, Traite de droit constitutionnel II, 1928².
- M. Duverger, Institutions politiques et droit constitutionnel, 1978⁵.
- P. Lalumière-A. Demichel, Les regimes parlementaires Européennes, 1982².
- Ph. Lauvaux, La dissolution des Assemblées parlementaires, 1983.
- J. C. Maestre, A propos des coutumes et des pratiques constitutionnelles, R.D.P., 1973, σελ. 1275 επ.
- B. Markesinis, Theory and practice of dissolution of parliament, 1972.
- B. Mirkine-Guetzevitch, Les nouvelles tendances du droit constitutionnel, 1930.
- B. Mirkine-Guetzevitch, Le régime parlementaire d' après-guerre, σε: Mélanges P. Negulesco, 1935, σελ. 523 επ.

- P. Pactet, L' évolution contemporaine de la responsabilité gouvernementale dans le democraties pluralistes, σε: Mélanges G. Burdeau, 1977.
- R. G. Schwartzberg, Sociologie politique, 1977⁷ (ελλ. μεταφρ.: Πολιτική Κοινωνιολογία, τόμ. II, 1984).
- M Troper, La separation de pouvoirs et l' histoire constitutionnelle française, 1977.
- D. Tsatsos-M. Morlok, Parteienrecht, 1982.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
I. Εισαγωγή	9
1. Η διάλυση της Βουλής ως πεδίο έντασης	11
2. Οι θεωρητικές καταβολές· μία επιλεκτική αναφορά σε θεωρητικά και συγκριτικά στοιχεία	14
3. «Κυβερνητική» και «προεδρική» διάλυση	21
II. Το σύστημα διάλυσης της Βουλής κατά το Σύνταγμα του 1975	27
1. Η βασική επιλογή του Σ.1975	29
2. Η «προεδρική» διάλυσις στο Σ.1975	32
α. Το άρθρο 41 παρ.1 Σ.1975	32
β. Το άρθρο 38 παρ. 1 εδ. β' Σ.1975	33
3. Η «Κυβερνητική» διάλυση στο Σ.1975	34
α. Το άρθρο 41 παρ.2 Σ.1975	35
β. Το άρθρο 38 παρ.1 εδ.β' Σ.1975	36
4. Το καίριο πρόβλημα: Η «προεδρική» διάλυση ως αντιπλειοψηφικός χειρισμός.	37
III. Η εμπειρία 1977-1985	45
1. Τα πραγματικά περιστατικά	47
2. Η συνταγματική αμφισβήτηση: 1977	49

3. Η ερμηνευτική «υστεροβουλία» 1981	51
4. Η «αναγκαστική» συναίνεση: 1985	55
5. Σύνοψη της συνταγματικής πρακτικής γύρω από τη διάλυση της Βουλής: 1975-85	57
IV. Η επιλογή της πρότασης για αναθεώρηση των διατάξεων που διέπουν τη διάλυση της Βουλής	59
1. Αυστηρότερη τυποποίηση του θεσμού της διάλυσης της Βουλής .61	
2. Η «προεδρική» διάλυση κατά την αναθεωρημένη διατύπωση του άρθρου 41 παρ.1.	62
3. Η «κυβερνητική» διάλυση (αρθρ. 41 παρ. 2 και 38 παρ. 1 εδ. β΄) .67	
α. Για την αντιμετώπιση «εθνικού θέματος».	68
β. Με παραίτηση της κυβέρνησης	71
4. Η κυβέρνηση διεξαγωγής των εκλογών	73
V. Η τυποποίηση της διάλυσης της Βουλής: Ο ρόλος του ΠτΔ και των κομμάτων στην αναζήτηση της «ρυθμιστικής συναίνεσης»..	81
1. Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων	83
2. Σαφής κατανομή αρμοδιοτήτων	84
3. Η «ρυθμιστική συναίνεση»	87
Βιβλιογραφία	89
Παράρτημα	105

ISBN 960-260-121-3

... Η διάλυση της βουλής ήταν -όπως έδειξε η σχετική επιστημονική και πολιτική συζήτηση- το κομβικό σημείο του αναθεωρητικού διαθήματος του 1985-86. Η ερμηνευτική προσέγγιση του θεσμού της διάλυσης της Βουλής όπου διαμορφώθηκε με την αναθεώρηση φωτίζει συνολικά τη λογική και τους στόχους της αναθεώρησης του Συντάγματος...

Ο Ευάγγελος Β. Βενιζέλος είναι επίκουρος καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.